

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Eğitim Fakültesi Dergisi (BAİBÜEDF)

Bolu Abant İzzet Baysal University
Journal of Faculty of Education

2025, 25(4), 2600 – 2621. DOI: 10.17240/aibuefd.2025..-1678933

Terbiyeden Pedagojiye: Ahlak Kitaplarından Matbuata Osmanlı Devleti'nde Eğitim Mantığının Değişimi (1860 -1908)

From Nurture to Pedagogy Changes in the Logic of Education in the Ottoman Empire From Ethics Books to Press (1860 -1908)

Şaban DEMİR¹

Geliş Tarihi (Received): 18.04.2025

Kabul Tarihi (Accepted): 21.11.2025

Yayın Tarihi (Published): 15.12.2025

Öz: XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde toplumla devlet arasındaki bürokratik yapının niteliği radikal biçimde değişmiştir. Toplumun bürokratik kanallarla ilişki kurma gerekliliği zaruri hâle gelmişken bürokrasi ve dolayısıyla devletle kurulacak ilişkiler de toplumun yeni niteliklere sahip olmasını bir ihtiyaç haline getirmiştir. Okuryazarlık, Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyılda toplumla ilişkisinde kritik bir noktaya evrilmiştir. Toplumun evrimini hızlandırmak içinse çocuklara özel bir önem atfedilmiştir. Çünkü, istikbal çocuklarda aranmıştır. Çocuğa yönelik algının değişmesiyle geleneğe dayalı terbiye metotlarından dönemi adına yeni bir bilim dalı olan pedagojiye doğru bir yönelim başlamıştır. Çocuğa bakış açısındaki değişim, geçmiş yüzyıllarda hâkim olan çocuğu topluma uyumlu hâle getirme anlayışının yerini, toplumu çocuğa yaklaşturma anlayışına bırakmıştır. Çocuğa verilecek bakım ve terbiye çocuğun biyolojik ve-psikolojik gelişiminin anlaşılmasına çalışılmasını gerekli kılmıştır. Terbiye kavramı giderek dönemin pedagojik anlayışı doğrultusunda yeniden yorumlanmıştır. Çocuğun dünyası keşfedildikçe ailenin ve okulun mantığı da buna göre kurgulanmıştır. Ayrıca, okul ile aile arasındaki mesafe zamanla azaltılarak daha yakın bir iş birliği ortamı oluşturulmuştur. Dönemin matbuatında, annelere ve babalara yönelik olarak çocukluk ve çocuk yetiştirme konularında öğretici nitelikte yazılar yayımlanmıştır. Terbiye kavramı toplumsal hafızada karşılık bulan bir kavram olduğu için pedagojik metotların toplumsal yapıda karşılık bulması için kolaylaştırıcı bir işlev üstlenmiştir. Bu çalışmada matbuat merkezinde ailede ve okulda değişen çocuk yetiştirme metotları ele alınmıştır. Bu süreci takip edebilmek için amacıyla dönemin gazeteleri ve mecmuaları taranmış, konuyla ilgili yazılar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çocukluk, Terbiye, Pedagoji, Eğitim

&

Abstract: In the 19th century, the nature of the bureaucratic structure between society and the state in the Ottoman Empire changed radically. The need for society to establish relations through bureaucratic channels became essential. The relationship that had to be established with the bureaucracy, and thus with the state, made it necessary for society to have new skills. Literacy became a critical point in the relationship between the Ottoman state and society in the nineteenth century. In order to accelerate the development of society, special importance was attached to children. Children were seen as the future. With the change in the perception of the child, there was a shift from traditional methods of education to pedagogy, a new branch of science. The change in the child's perspective brought society closer to the child, instead of the logic of harmonising society in previous centuries. The care and education to be given to the child made it necessary to try to understand the bio-psychological development of the child. As the child's world was discovered, the logic of the family and the school was constructed accordingly. The distance between school and family was also reduced. The periodical press of the time published instructive articles for mothers and fathers on childhood and education. Since the concept of upbringing is a concept that finds a response in social memory, it assumed a facilitating function for pedagogical methods to find a response in the social structure. This study analyses the changes in child rearing in the family and at school in the centre of the printing press.

Keywords: Childhood, Manners, Pedagogy, Education

Atıf/Cite as: Demir, Ş.. (2025). Terbiyeden pedagojiye: ahlak kitaplarından matbuata osmanlı devleti'nde eğitim mantığının değişimi (1860 -1908). *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(4), 2600-2621, DOI: 10.17240/aibuefd.2025..-1678933.

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/aibuefd>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University– Bolu

¹ **Sorumlu Yazar:** Şaban DEMİR, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sabandemir@ibu.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-1719-4991

1. GİRİŞ

XIX. yüzyıl, Avrupa merkezli yöneten yönetilen ilişkilerinin köklü biçimde değişimlerinin yaşandığı yüzyıl olmuştur. Hanedana dayalı monarşi yönetimleri, yerlerini anayasalı meclislerin bulunduğu ve geniş katılımlı yönetim biçimlerinin arttığı sistemlere bırakmıştır. Yöneten -yönetilen ilişkisinin değişmesi, toplumdaki bireylerin birbirleriyle ilişkilerini daha yoğun hâle getirmiştir. Monarşilere dayalı yönetimlerden parlamenter sistemlere geçiş süreci, yönetene sadakatin yönünü değiştirmiştir. Bu dönemde hanedana dayalı sadakat anlayışından vatana ve millete sadakat anlayışına geçilmeye başlanmıştır. Hanedana dayalı sadakat anlayışından ulus devlete geçiş süreci, devletlerin kurumsal niteliklerinin değişimini beraberinde getirmiştir. Devlet ve toplum ilişkisindeki sınırlar birbirine doğru yönelmiştir. Devletler, yönettikleri toplumlarla ilişkilerini yeni inşa ettikleri kurumlar aracılığıyla sürdürmeye başlamışlardır. Yönetimlerin merkezleşme eğilimi güçlenmiştir. Devletlerin toplumlarla ilişkilerini yoğunlaştırdıkları süreçte devlet kurumlarının önemi artmıştır. XIX. yüzyıl öncesi Avrupası'nda nüfusun "... ezici oranda kıra dayanmaktaydı. Bu temel gerçek iyice sindirilmeden, bu dünyayı anlamak olanaksızdır. Kent olgusunun hiçbir biçimde gelişmediği Rusya, İskandinavya gibi ülkelerde ya da Balkanlarda nüfusun yüzde 90 ile 97'si kırsal alanda yaşamaktaydı. Hatta gerilemeye başlamış olsa da güçlü bir kent geleneğinin bulunduğu bölgelerde bile kırsal ya da tarımsal nüfusun yüzdesi olağanüstü yüksekti: "Elimizdeki tahminlere göre Lombardiya'da yüzde 85, Venedik'te 72-80, Kalabriya ve Lukaniya'da yüzde 90'ın üzerindeydi. Gerçekten de hızla gelişmekte olan birkaç endüstri ya da ticaret bölgesi dışında, her beş sakininden en az dördünün köylü olmadığı büyücek bir Avrupa devleti bulmak için kendimizi epey zorlamamız gerekir. İngiltere'de bile kentli nüfus, kırsal nüfusu ilk kez 1851'de geride bırakabilmiştir." (Hobsbawm, 2019, 21) .

19. yüzyıl, devletlerin toplumlarıyla kurmuş oldukları ilişkilerin yanında, toplumsal dönüşümlerin de yoğun olarak yaşandığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde, kırsaldan kentlere doğru yoğun bir emek göçü başlamıştır. "... çünkü bir endüstri ekonomisi (yani giderek kentleşen) nüfusta keskin bir yükseliş, buna karşın tarımsal (yani kırsal) nüfusta keskin bir düşüş ve (ele aldığımız dönemde) neredeyse kesin bir biçimde nüfusta hızlı bir artış anlamına gelmektedir." (Hobsbawm, 2019, 20) Endüstriyel üretimin bir gerekliliği olarak köylerden kentlere doğru ciddi bir göç hareketi başlamış, bu durum da kentlerin demografisini değiştirmiştir

"On dokuzuncu yüzyılın ortası, tarihteki en büyük göçün başlangıcına tanık olmuştur. Bu göçün bütün ayrıntılarıyla ölçülebilmesi olanaksızdır çünkü var olduğu kadarıyla dönemin resmî istatistikleri, insanların (kırdan kentlere çıkış; bölgeler arasında kırdan kente göç; okyanusların aşılması ve sınır bölgelerinden sızmalar; sürüler hâlinde kadın ve erkeğin) ilkeler arasında gerçekleştirdiği bütün hareketleri yansıtmayı başaramamaktadır. (...) Nüfus hareketleriyle sanayileşmeyle birlikte gitti çünkü modern ekonomik gelişmesinin hem nöbetleşe çalışacak (yeni ve geliştirilmiş iletişim olanaklarıyla teknik olarak daha kolay ve ucuza sağladığı) muazzam sayıda insana ihtiyacı vardı, hem kuşkusuz dünyanın çok daha büyük bir nüfusu kaldırabilmesini mümkün kıldı" (Hobsbawm, 2019). Endüstrileşme, emek gücüne duyulan ihtiyaç, ulaşım imkanlarının gelişmesi ve yaygınlaşması devletlerin nüfuslarını önemli hale getirmiştir.

İmparatorluklar için emeğe duyulan ihtiyacın yanı sıra, paralı askerlik sisteminden zorunlu askerlik sistemine geçiş süreci de önem arz etmiştir. Örneğin, Fransız İhtilali sonrası "Fransızların askere alma politikalarına ilişkin varılan en genel sonuç, hiç kuşkusuz askerlik yükümlülükleriyle yurttaşlık arasında kurulan ideolojik bağlantıyı ilgilendirmektedir. Bunun yanı sıra, her yurttaşın anayurdu savunması gerektiğine dair kuramsal ilke, genel olarak ne Fransız Devrimi sırasında ne de Üçüncü Cumhuriyet'te hayata geçmişti" (Hippler, 2017). Elbette ki askerlik ve yurt sevgisi arasındaki ilişki devlet için daha öncesinde de geçerli olmuştur. Askerliğin ulus devlet yapısına doğru evrildikçe vatan sevgisiyle

özdeşleştirilmesi devlet -toplum ilişkilerinde yeni bir aşama olmuştur. Çünkü askere gitme konusunda toplumu ikna etmek çok da kolay olmamıştır. Yine Fransa'da "... zorunlu askerliğin tarihi 1798'e kadar gider. İlk seksen yıl boyunca genel hatları, İmparatorluk döneminde, Napoleon'un askerlik kurasını (tirage au sort) getirmesi ve hizmetten muafiyetin koşullarını tanımlamasıyla birlikte çizilmişti. Fransa'nın her kantonu belli sayıda asker sağlamakla mükellefti. Kuralar yıllık olarak çekilir ve çektikleri numaralar gereken sayının üstünde olan muaf tutulurdu. Evli erkekler, rahipler ve kendi yerlerine birisini askere gönderebilecek kadar parası olanlar da öyle. Bu yasa uygulamaya konulduktan sonra, on sekiz yaşındakiler arasında evlilik oranında kayda değer bir artış yaşandı ve çok sayıda kişi din adamlığına yöneldi. Kendilerini zorlu ve tehlikeli görevden kurtarmak için gereken parayı ödemeye gücü yetenlerin yerine parayla askere gitmek." (Weber, 2017: 56). Eugen Weber'in, devrim sonrası Fransa'sına dair aktarmış olduğu bu satırlar, ihtilalin toplumun her kesiminde aynı coşkuyla benimsenmediğine işaret etmektedir. Çünkü Balzac'a göre "on dokuzuncu yüzyıl Fransa'sının geniş kesimlerinin vahşilerden iskân edildiğini düşündürtecek çok sayıda kanıt bulunmaktadır" (Weber, 2017). Çünkü henüz bütün toplumu kapsayacak bir iletişim ve ulaşım ağı şekillenmemişti. Dolayısıyla bütün toplumu kuşatan ortak bir kimlik oluşturmak oldukça güç bir durumdu. Monarşi yönetimlerinin toplumların hafızasındaki yönetim alışkanlıkları, ulus-devlet oluşumunun ve yeni bir kimlik inşasının önündeki engellerden biriydi.

Devletlerin iç-kamuoyunu ikna etmeleri, yeni yönetim anlayışını yerleştirebilmeleri için önemli bir mesele hâline gelmişti. Yönetimlerin, birbirinden habersiz ancak aynı ülkede yaşayan insanları kaynaştırması ve onlardan bir ulus inşa etmeleri gerekiyordu. Aynı zamanda "Sanayileşme; yeni güçler, yeni bağımlılıklar ve yeni yaşam tarzları yaratarak dünyanın her yerinde düzensiz işledi. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde sanayileşmenin dönüştürücü etkileri açıkça görünmekteydi." (Bayly, 2018). Sanayi Devrimi'nin ulaşım ve iletişim imkânlarını artırması ve yaygınlaştırması, toplumdaki bireylere daha kolay ulaşılmasını mümkün kılmıştır

Toplumdaki insanlara erişmeyi kolaylaştıracak ve herkesin birbiriyle iletişiminde yeni imkanlar sunacak gelişmelerden biri de toplumlarda okuryazarlık yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. "19. yüzyılın en önemli kültürel temel süreçlerinden biri halkın geniş kesimlerinde okuryazarlığın yaygınlaştırılmasıdır. Bu kitlesel okuryazarlılaştırma, birçok toplumda belki yüzyıllar öncesine uzanan, bölgesel ve yerel düzlemde son derece farklı hızlarda gerçekleşmiş ve hemen devlet oluşumu, mezhepleşme, bir bilgi toplumunun doğuşu ve hatta endüstrileşme gibi diğer temel süreçlere dayandırılmayacak bir süreçti. (...) 1914 yılına kadar Avrupa'nın erkek nüfusları, her yerdeki asker silahlarının kullanma talimatlarını anlayacakları, komutanlarının propagandasını okuyabilecekleri ve ailelerine savaş alanından haber gönderebilecekleri ölçüde okuryazar yapmışlardı." (Osterhammel, 2022). Okuryazarlığın toplumları kaynaştırıcı, devletle bütünleştirici ve değişen üretim-tüketim kültürüne uyum sağlayıcı bir rolü bulunmakla birlikte "Okuryazarlık, yeteneklerin arttırılması gibi işlevsel veçhenin ötesinde, ilerleme, uygarlaşma ve birbiriyle iletişim kuran ve ortak hedeflere de yönlendirilebilen muhayyel bir topluluğun yaratılmasıyla ulusal kenetlenmenin ifadesi olma gibi simgesel anlamlar kazandı (Osterhammel, 2022). Toplamların okuryazar olması, devletlerin yeni kimlik inşasında önemli bir faktör olmuştur. Okuryazar olmamak ise toplumlarda ötekileştirilme gerekçelerinden biri hâline gelmiştir. Okuryazarlığı gereklilik olarak kabul eden kurumların sayısı arttıkça ve bireylerin bu kurumlarla zorunlu ilişkileri yoğunlaştıkça, insanlar okuryazar olma konusunda doğal bir motivasyona sahip olmuştur. Tercihten ziyade vatandaşlık kimliğinin mecburi bir parçasına dönüşmüştür. Bu duruma bağlı olarak bürokrasinin toplumsal ilişkilerdeki rolünü arttırmıştır. Köylerden kentlere göç ise şehirleşen toplumlardaki ailelerin tecrübeye dayalı meslek aktarımını güçleştirmiştir. Kurulmakta olan sanayi şehirleri insanların hayatına mesai, ücret, maaş ve işçi-işveren hakları gibi kavramları sokmuştur.

"Kamu idaresinin ne olması gerektiğine dair iyice düşünülp taşınılmış bakış açısı, çeşitli unsurların etkisi altında adım adım ortaya çıkarak, 19.yüzyılın ikinci yarısında devlet hizmeti anlayışında bir dönüm noktası oluşturan ama genellikle sıradan bir etki uyandıran reformlarla somutlaşır. Gerçekten de, kamu idaresinde memur olmayı ve burada yükselmeyi sağlayan koşulların kişisellikten uzak kuralların hazırlanmasında görülen çekincelere rağmen memurların devlete -Büyük Britanya'da tahta- hizmet

ettikleri artık kabul görmüştür.” (Dreyfus, 2007) Devletin toplumla kurduğu ilişkide bürokrasinin öne çıkması hem memur olmak hem memurla ilişki kurmak için gerekli hale gelmiştir.

Devletin bürokratik kurumları ve şehirlileşmenin beraberinde getirdiği gelişmeler okuryazarlığı mecburi kılmıştır. Devlele ve şehirle uyumlu olmanın koşullarından biri haline gelen okuryazarlığın yaygınlaştırılmasını hızlandırmıştır.

Batı'da okuryazarlığın yaygın bir sosyal alışkanlık, hatta zorunluluk hâline gelmesinden önce çocuk, kolektif yapının bir parçası olarak kabul edilmiştir. “... çocuk, kuşakların art arda eklenmesi yoluyla zamanı kat eden büyük kolektif yapının bir parçası, cemaatsel ağacın filizi kabul edilir. Bu anlamda o, “kamusal” bir çocuktur. (...) Çocuk özel bir mekanda, ebeveynin yaşadığı bir odada dünyaya gelmekle birlikte, akraba ve komşuların yardımları bu doğumu kamusal bir işe dönüştürüyordu.” (Gelis, 2022).

XVIII. yüzyıl öncesinde çocukluk eğitim çağı olarak kabul edilmiştir. Fakat, henüz eğitim kurumsal bir yapıdan ziyade sosyal ağlar içinde gerçekleşen bir eylem olmuştur. “Sahası ev, köy, tarla olabilen bir eğitim olduğu kadar oyunlarla ve diğer çocuklarla ilişkilerle de ilgili bir eğitimidir bu: aynı yaşta veya daha büyük, dolayısıyla da daha çok şey bilen ve daha cüretkar olabilen çocuklarla ilişkiler... Bedensel uygulamalara yönelik eğitim, köylü topluma ait olmanın kurallarına, hayat bilgisine dair eğitim... Anne ve baba bu ilk eğitimde önemli bir yer tutuyordu. Yedi -sekiz yaşından itibaren erkek çocuklar, babalarının peşlerine takılıp tarlalara gider, daha sonra bir akrabanın veya komşunun yanına yerleştirilirken kızlar genellikle anneleriyle birlikte oturur, onlardan gelecekte oynayacakları kadınlık rolünü öğrenirlerdi.” (Gelis, 2022). Bir nevi çocuğun hayatın akışına uyum sağlaması ve eklemlenmesi beklenmiştir. Çünkü çocuklar eğitilmesi gereken kusurlu varlıklar olarak görülmüşlerdir. Bu yüzden onların kusurlu varlıkları ailelerinin yanında eğitilmeli ve topluma uygun hâle getirilmelidir. Sosyal çevresinin ve doğanın içinde olması çocuğun hayata uyum sağlaması için önemli kabul edilmiştir. Ayrıca, “Birey Ortaçağ Avrupası'nda öncelikle aileye bağlıdır. Bu aile; geniş, ataerkil ya da kabile türü ailedir. Aile reisinin başkanlığında, ona ortak mülkiyet, ortak sorumluluk ve ortak eylem kuralını dayatarak bireyi ezer.” (Le Goff, 2017). Birey çocuklukta toplumun normlarıyla uyumlu hâle getirilmiştir.

XVII. yüzyılda “Eğitimin özelleşmesi kınanan bir şey değildir. Korkulan, bunun çocuk üzerinde doğurabileceği zararlı etkilerdir. ‘Şımartma’ pek çok zaafa yol açar.” (Gelis, 2022). Çocuğun şımartması toplumsallaşmasına uygun olmayan davranışlar sergilemesidir. Özel eğitim, çocuğun kendine özgü karakterini tanıma imkânlarını beraberinde getirmiştir. Çocuğa ilişkin deneyimsel yöntemlerin aktarımı yerine, onun doğasına uygun bir eğitim sunmaya yönelik arayışlar ön plana çıkmıştır. Çocuğun dünyasıyla hemhâl olundukça konuyla ilgili uyarılar gelmeye başlamıştır. 1693 yılında John Locke, “Eğitim Üzerine” isimli eserinde “ 34. kısım İnsanların çocuk terbiye tarzında gözlemlediğim en büyük hata bunun gerektiği zaman yapılmasına dikkat edilmemiş olmasıdır: Zihin, kolaylıkla eğilip büküleceği en narin dönemde disipline itaat ettirilmez, mantığa sevk edilmez. Doğaları itibarıyla haklı olarak çocuklarını seven ebeveynler, mantığın bu doğal sevgiyi iyi kontrol edemediği durumda bu sevgilerinin aşırı bir hâl almasına izin verirler. Küçüklerini severler ve bu görevleridir; ancak bu durumda çocuklarının hatalarından sık şekilde keyif almaya başlarlar.” (Locke, 2004: 33). John Locke’un kitabında yer alan bu bölüm, toplumsal zihniyetteki eğitim anlayışına yönelik güçlü bir eleştiri niteliği taşımaktadır. Öncelikle toplumsal hafızada aktarılagelen çocuk yetiştirme metotlarına dönük eleştirel bir yaklaşım geliştirilmiştir. Çocukların disipline dayalı terbiye metotlarıyla yetiştirilmemiş olmaları zafiyet belirtisi olarak kabul edilmiştir. John Locke’e göre insanların terbiyeye müsait oldukları zaman çocukluk çağlarıdır. Çocukluk çağında yapılan hata, ilerleyen yıllarda karakterleri sorunlu bireyler yetişmesine neden olacaktır.

Locke, kitabında “Çocuklarını terbiye etmek konusunda çaresiz olduğunu düşünen o kadar çok insan bana danıştı ve gençlerin erken çağda yozlaşmaları o kadar genel bir şikâyet halini aldı ki eğitimdeki hataların üzerine daha az eğilindiği için bu konuyu gündeme getiren ve diğerlerini harekete geçirebilecek bir şeyler

öneren ve hataları düzeltmeye çalışanlar küstah olarak değerlendirilemez.” (Locke, 2004). Locke, çocuk eğitimiyle ilgili yaşanan sorunları toplumsal bir sorun olarak kabul etmiş ve kitabını bu meseleye hasretmiştir. Locke (2004: 45), “Çocukların iyi eğitimi ebeveynlerin öyle önemli bir görevi ki ve ulusun refahı ve gönenci buna o kadar bağımlı ki bunu herkesin içten bir şekilde benimsemesini ve hayal, gelenek ve mantığın bu konuyla ilgili tavsiyelerini iyice inceledikten, bunlar arasında gerekli ayrımı yaptıktan sonra gençliğin farklı şartlara göre eğitimi için herkesin her yerde yardım elini uzatmasını sağlamak istiyorum. Bu her meslek dalı için yapılması gerekli çok şey olsa da farklı meslek alanlarında erdemli, faydalı ve yetenekli insanların yetiştirilmesini sağlayacak en kolay, en kısa ve en uygun yoldur: Bir rütbeye ait kişiler eğitimleri sayesinde doğruyu buldular mı diğerlerini de hizaya sokacaktır” şeklinde ifade ettiği düşünceleriyle çocuk eğitiminin toplum için önemini belirtmiştir.

Locke, çocuk eğitiminin ebeveynlerin görevi olması hususunu toplumsal bir mecburiyet olarak gerekçelendirmiştir. Çocukların eğitiminin önemi toplumsal refahın teminatı olarak kabul edilmiştir. Çocuk eğitimi böylelikle toplumsal bir sorumluluk olarak tanımlanmıştır. Locke, her çocuğun farklı mesleki becerileri olsa da bütün toplumu kapsayacak ortak değerler sistemi olduğunu ifade etmiştir. Ortak değerler sistemi ise ancak eğitim yoluyla çocuklara kazandırılabilir. Böylelikle çocuğun değerler sisteminin topluma uygun olarak kurgulanması önerilmiştir. Locke’un “tabula rasa” (boş levha) ifadesi, çocuğun doğuştan bir bilgiye sahip olmadığını her şeyi sonradan öğrendiğini ileri sürmüştür. Böylelikle çocukların aileler yoluyla öğrenecekleri terbiye ailelere ayrı bir sorumluluk yüklemiştir. Bu yüzden annelerin ve babaların çocuklara verecekleri terbiyenin önemi ayrıca artmıştır. Dolayısıyla verilecek terbiyenin mantığı önemli hâle gelmiştir.

John Locke’nin çocuk yetiştirmeye ilgili ileri sürmüş olduğu tezler çocuğun eğitimle olan bağıni kuvvetlendirmeye yönelik çıkarımlarla desteklenmiştir. Çocuğun aile içindeki hatalı eğitimine dair sakıncaları ele alan Locke, “Eğitim Üzerine” adlı eserinde çocukların nasıl yetiştirilmesi gerektiğini ayrıntılı bir biçimde açıklamıştır. Locke’nin yazmış olduğu kitap sadece teolojik merkezli ve iyi bir kul olmaya yönelik değil, fiziksel olarak sağlıklı büyüebilmesi için tafsılatlı açıklamalar yapmıştır. Toplumda, çocuk yetiştirmekle ilgili hataların fazlalığını kaleme alan Locke, ailelerin kendi yapısı içinde çocuk yetiştirmenin yeterli gelmediğini iddia etmiştir. Ahlaklı bir yurttaş yetiştirmenin yanında sağlıklı bir çocuk yetiştirmek önemli hâle gelmiştir.

XVIII. yüzyılla birlikte değişmekte olan devletlerin yapısı toplumların yapısının değişimini beraberinde getirmiştir. Fransız İhtilali’yle beraber toplumsal yapılar, geniş katılımlı yönetim biçimlerinde yaşama deneyimi kazanmaya başlamıştır. Monarşi yönetimleri ulus devletlere doğru evrilirken meclisli ve anayasalı yönetim biçimleri geçerlilik kazanır olmuştur. Böylece hanedana veya krala olan sadakat, yerini vatana ve millete bağlılık anlayışına bırakmıştır. Ailelerin çocuklar üzerindeki etkisi kabul edilmekle birlikte, toplumsal ve ulusal gerekçelerle ailelerin de çocukları eğitim hayatına uyumlu hâle getirecek zihniyette olmaları talep edilmiştir. Çünkü yeni kurulmakta olan ulus devletlerde makbul vatandaş yetiştirme meselesinin okul -aile işbirliğiyle çözülebileceği varsayılmıştır. Her ne kadar Fransız İhtilali’ne şahit olmasa da yazdıklarıyla İhtilal Dönemi’nde etkili olan Jean Jacques Rousseau, çocuk eğitimi konusunda oldukça hacimli bir kitap yazmıştır. 1763 yılında yazmış olduğu “Emile ya da Eğitim Üzerine” isimli eserine öncelikle çocuğun doğasını tanımlamakla başlamıştır. Rousseau’ya göre “Her şey, Yaradan’ın elinden çıktığı sırada iyidir, insanların elinde bozulur. İnsan, bir toprağı başka bir toprağın ürünlerini beslemeye, bir ağacın meyvelerini taşımaya zorlar. İklimleri, ürünleri, mevsimleri birleştirir ve karıştırır. Köpeğini, atını, kölesini sakatlar. (...) Doğanın yarattığı biçimiyle hiçbir şeyi istemez, insanı bil; onu eğitilmiş bir at gibi kendisi için yetiştirmek gerekir; bahçesindeki bir ağaç gibi kendisine göre biçim vermek gerekir insana.” (Rousseau, 2019, 75s. 75). Rousseau, Locke’dan bir adım ileriye giderek eğitilmiş olmayan ailelerin doğada kusursuz bir şekilde dünyaya gelen çocukları bozduklarını ileri sürmüştür. Çocukların tabiatını bozanın toplum olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden “İlk eğitim en önemli eğitimidir ve kesinlikle kadınların eğitimidir bu eğitim; doğanın yaratıcısı, bu ilk eğitimin erkeklerin eğitimi olmasını isteseydi çocukları beslemeleri için süt verirdi onlara. Dolayısıyla eğitim çalışmalarınızda tercihen kadınlara hitap edin; çünkü bu alana erkeklerden daha yakındırlar ve etkindirler.”(Rousseau, 2019).

Rousseau, kadınların çocuk dünyaya getirmelerinden dolayı onların eğitilmiş olmaları gerektiği kanaatindeydi. Çünkü "Herkes ilk görevini vermek mi istiyorsunuz, annelerden başlayın işe, oluşturacağınız değişiklikler sizi de şaşırtacaktır. Her şeyin kökeni bu ilk bozulmadır; tüm ahlak düzeni bozulmadır; tüm ahlak düzeni bozulur, doğal olan bütün yüreklerde kaybolup gider, evlerde daha az yaşam belirtisi görülür" (Rousseau, 2019). Dolayısıyla annelerin ahlaki durumu tüm toplumun ahlakını belirleyecektir. Çocukların eğitilmiş olması, mesleki bir beceri veya bilgi sahibi olmaktan ziyade terbiye olarak anlaşılmalıdır.

"Batı'da yurttaş eğitimi hedefleyen bir öğretim programının benimsenmesi ve bu bağlamda 'Yurttaşlık Bilgisi'nin bağımsız bir ders olarak okul programlarında yer alması temelde üç boyutlu bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu boyutlardan ilki, modern merkezi devletlerin gelişimi ve daha sonra konsolidasyonu sürecinde eğitimin (özellikle de ilkokulun dönüştürücü rolünün teşhisiyle ilgilidir. İkinci boyut, Batı dünyasında 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan dünyevileşme ve laikleşme sürecinin sonucudur. Başka bir anlatımla tanrısal kaynaklı egemenlik anlayışına karşı egemenliğin kaynağının ve kullanımının 'milli egemenlik' ilkesi çerçevesinde dünyevileşmesi ve kimi yerlerde de devletin laikleşmesi sonucu yönetici seçkinlerin ihtiyaç duyduğu insan ve yurttaş modeliyle ilgilidir. Üçüncü boyut ise, yine 18. yüzyıldan itibaren Batı'da çocukluğa ilişkin bakıştaki dönüşümlerdir." (Üstel, 2019: 75).

XVIII. yüzyılda etkileri hissedilmeye başlayan çocukluğa dair dönüşüm yeni bir toplum modeli kurmak için gerekli görülen bir aşamaydı. Devletlere bağlılığın topluma kazandırılabilmesi için yönetilenlerin buna uygun olarak yetiştirilmesi gerekmiştir. Bunun için sadece çocuklar değil, çocuğun ilişkili olduğu sosyal ve idari kurumların yapısının da yeniden ele alınması ve düzenlenmesi lüzumlu görülmüştür.

XVIII. yüzyılda devlet ve toplum arasında ilişkiyi kurgulamak için bu kurguya hazır bireylerin yetiştirilmesine öncelik verilmiştir. Çocukların yetiştirilmesi kadar küçük yaşta ölmemelerine önem verilmiştir. Bu amaçla sağlık kurumlarından okullara ve ailelere değin bir dizi kurumsal yapı çocukla ve çocuklukla özel olarak ilgilenmeye başlamıştır. Çocukların hayatta kalması ve topluma uygun yurttaşlar olarak yetiştirilmeleri okul ve aile arasındaki makası daraltmıştır. Çocuğun hayatına müdahale edilmesi gerektiği düşünülen alanların eş zamanlı olarak artması bu dönemde olmuştur.

"Modern modelin ilk unsuru, yani çocukların bir işe değil okula gitmesi, çocuk emeğinin yerine sanayileşmenin sonucu olarak makinelerin geçmesi ve okullaşmanın başarılı bir yetişkinlik için temel olarak görülmeye başlamasıyla da pekişmişti. (...) İki çeşit yeniden düşünme biçimi ortaya çıkmıştı. Bilimsel Devrim ve Aydınlanma, Batılı filozoflar arasında çocukların, Hristiyanlığın ve bilhassa da Protestanlığın ilk günah öğretilerinin vurguladığı üzere doğuştan yozlaşmış olmadığına dair giderek artan inançları pekiştirdi. Bilim hem eski düşüncelerin geçerliliğini yitirip ıskartaya çıkartılabileceğini hem de çocukların akla erişebilecek bireyler olduğunu ortaya koyuyordu. John Locke, çocukların doğdukları zaman öğrenmeye ve temel olarak dışsal bir etki tarafından bozulmadıkları müddetçe iyiyi ya da en azından nötr olanı öğrenmeye açık, boş levhalar olduklarını ileri sürüyordu. Bu fikirler büyük ölçüde yayıldı ve çocukların eğitime adanması gerektiği fikri pekişti." (Stearns, 2018). Okul -aile işbirliğinin yoğunlaştığı bu dönemde, geleneksel çocuk yetiştirme metotları göz ardı edilmiş hatta cehaletle eşleştirilmesi anlamına gelmiştir. Yani "On sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren eğitim sistemlerini yarma ve yeniden tanımlama merakı gelişti." (Stearns, 2018).

Okul -aile işbirliği öncesi çocuk, toplum içindeki sosyal ağlarda büyüyen bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. "Gelenek, çocuğun eğitimi tamamlaması için yedi -sekiz yaşına doğru yeniden evden uzaklaştırılmasını öngörüyordu. 17. yüzyıldan önce çocuk, çıraklık evresini komşuların yanında geçirirdi. Aileler çocuklarını yamak veya çırak olarak kullanmak amacıyla aralarında değiştiriyorlardı. Çocuğun kendi anne babasından öğreneceği şeyi dışarıda öğrendiği düşünülürse bunun ne kadar şaşırtıcı bir

uygulama olduğu görülür.” (Badinter, 1992). Fakat, ilerleyen yüzyıllarda “Eski gelenekler ve alışkanlıklar bir zamanlar sağladıkları kesinlikleri sağlayamaz olurlar.” (Miller, 2005). Çocuğun çevresindeki toplumsal örgü on dokuzuncu yüzyıla doğru çözülmeye başlamıştır. Müdahale etme konusunda annelerin ve babaların konumları sorgulanır olmuştur.

Devletlerin aileye müdahalesinde okul oldukça kritik bir konuma gelmiştir. Okul aracılığıyla çocukların gelişimi kurumsal bir hüviyet kazanmıştır. Çocuğun çevresindeki birinci dereceden yakınlar yani anneler ve babalar da bu kurumsal eğitimin bir parçası olma konusunda işbirliğine davet edilmişlerdir. Çocuğun geleceğin teminatı olduğu düşüncesinden hareketle konumu daha merkezî bir alana çekilmiştir. Anne - baba özelinde toplum ve ailenin kurumsal hâli olarak kodlanan devlet çocuğa karşı sorumlu tutulmuştur. Babaların konumu, evin iâşesini sağlamak olarak belirlenirken anneler, çocukların sadece doğumu ve doğum sonrası fiziksel ihtiyaçlarından sorumlu tutulmamışlardır. Çocuğun terbiyesi annelerin vazifeleri arasında kabul edilmiştir. Annelerin rolü bir nevi mürebbiliğe doğru aktarılmıştır. Buradaki mürebbilik ifadesi öğretmen ve bakıcıya denk gelmektedir. Yayınlştırılmaya başlanan okullar, çocuklar için yavaş yavaş mecburi tutulmuştur.

Çocuğun aile ve sosyal çevresi dışında ayrıcalıklı bir konumu olduğu düşüncesi 19. yüzyılla birlikte giderek kabul edilmiştir. “Kendi kesinliklerinden çok emin olan 19. yüzyıl ideologları annenin “doğal olarak özverili” olması teorisinden annenin sorumluluklarını daha da genişletmek için yararlandılar. Süt verme işlevine eğitim eklendi. Kadınlara, ahlakın ve dinin bekçileri oldukları, aile ve toplumun yazgısının onların çocukluklarını hangi biçimde yetiştireceklerine bağlı olarak anlatıldı.” (Badinter, 1992). Annenin artan sorumluluğu çocukların özgül ağırlığının artmasıyla ilişkiliydi. Anneler bu konuda birinci dereceden sorumlu tutulmuşken annelerin sahip oldukları çocuk yetiştirme yöntemleri de sorgulanmaya başlanmıştır. Çocuk yetiştirmenin toplumsallaşması hane ilişkilerini kurumsal bir alana taşımıştır. Geleceğin teminatı olarak görülen çocuklara geçmişten tevarüs edilen yetiştirme şekillerinin uygun olmadığı kanaati pekiştirilmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyılda toplumla kurduğu ilişkinin değişimi incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Böylelikle toplumsal değişimin alt yapısını hazırlayan kurumlar ve kurumların işlevi analiz edilmiştir Toplumla kurulmaya çalışılan ilişkide devletin topluma bakış açısındaki değişim de etkili olmuştur. Devlet, toplumu devletin devamlılığı için asıl faktör olarak ele almaya başlamıştır. Geleceğin teminatı olarak ise çocuklar öne çıkmıştır. Çocukların yetiştirilmesi hem devletin hem de ailelerin ortak mesuliyeti olarak tanımlanmıştır. Çocuk yetiştirme metotları ise çağın ihtiyaçlarına göre şekillendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada çocuk yetiştirme metotlarının çağın pedagojik gelişmeleri doğrultusunda nasıl değiştiği anlatılmaya çalışılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın modeli

Bu çalışmanın yöntemi nitel bir incelemeye dayanmıştır. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizine dayanmıştır. Eldeki veriler bu analizlerin sonucuna göre yorumlanmıştır. Böylelikle ele alınan dönemin birinci elden tanıklıkları üzerinden değişim daha yakından takip edilebilmiştir. (Yıldırım vd., 2013).

2.2. Verilerin analizi

Verilerin toplanması sırasında aynı zamanda doküman analizi yapılmıştır. Bu sayede incelenen dönemin birinci elden tanıklıklarına ulaşarak daha objektif bir değerlendirme yapılmasına olanak sağlanmaya çalışılmıştır. (Yıldırım vd., 2013).

3.BULGULAR

Osmanlı Devleti'nde Eğitim Aile ve Çocuk İlişkisi

Osmanlı Devleti'nde, XVIII. yüzyıla başlayan ıslahat hareketleri XIX. yüzyıla doğru giderek toplumun tamamını kapsama iddiasında olmuştur. Toplumun okuryazar olması, değişmekte olan devlet paradigmasıyla yakından ilişkiliydi. Ailelerin çocuklarıyla ilişkileri, çocukların toplumsal normlarla uyumlu hâle getirilmeleri üzerine kurulmuştur. Baba, anne ve çocuk iletişimi, itaati merkeze almıştır. İtaat, çocuğun anneye ve babaya itaatiydi. Annenin ve babanın çocuğuyla ilişkisi sorumluluk kavramı üzerinden şekillenmiştir.

Çocuğu toplumla uyumlu hale getirme sorumluluğu ise terbiye kavramıyla meşrulaştırılmıştır. Babaların sorumluluğu Kur'an -ı Kerim ve hadislerle sık sık hatırlatılmıştır. Anne, baba ve çocuk arasındaki ilişkinin aile kavramıyla uyumlu olmasına dikkat edilmiştir. Çünkü, aile de toplum tarafından denetlenmiştir. Ailedeki ilişki toplumla; toplumun yapısı ise aileyle kesişim içindedir.

İslamiyet'te evlilik neslin çoğalması için gerekli görülmüştür. Çocukların terbiyesinden ise baba sorumlu tutulmuştur. Babanın görevi, öncelikle çocuklarını ahirete iyi hazırlamak olarak tanımlanmıştır. Tahrir Süresi'nde "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun." (Kur'an -ı Kerim: Tahrir, 6:66). Çocukların ahirete hazırlanmaları terbiyenin kapsadığı eğitimin de alanlarından biridir.

Eğitim, çocuğun toplumla ilişkisini düzenlemek ve iyi bir kul olma hasletini kişiye kazandıracak bir formasyona sahiptir. Çocuk yetiştirmekle ilgili olarak anneye ve babaya bol bol nasihat ve ikazlarda bulunulması yaygın olarak tercih edilmiştir.

İslam düşünce dünyasını fikirleriyle derinden etkilemiş olan Gazzali'nin (1058 -1111) eserleri Osmanlı düşüncesini de etkilemiştir. Gazzali'nin çocuklarla ilgili yazmış olduğu metinler, Osmanlı çocuk eğitimine de nüfuz etmiştir. Çocuklarla ilgili eseri olan *Ey Oğul* isimli eserinde çocukların hangi ilimleri öğrenmesi ve nasıl bir kul olması gerektiğine dair görüşlerini kaleme almıştır. Gazzali'nin metnine bakıldığında babayla müderris karışımı bir seslenişin birbirine karıştığı görülmektedir. Gazzali'nin çocuk ve terbiye üzerine yazmış olduğu metinler İslam dünyasında önemli etkiler bırakmıştır.

Osmanlı Devleti'nde toplumsal ahlakı oldukça etkileyen Kınalızâde Ali Çelebi (1511 -1571) yazmış olduğu "Ahlak -ı Alâ'î" isimli eserinde çocuk terbiyesine yer ayırmıştır. "Terbiyet -i Evlâd u Etfâl" başlıklı kısımda evliliğin doğurmak üzerine olduğunu savunmaktadır. "Ve hatunlarda bir sıfat -ı lazime dahi velûd olup akîm olmamaktır. Nitekim Cenâb -ı Risâlet-penâhî buyurmuştur ki 'Hayru nisa'ikum el-velûdûl - vedûdû (Kadınların hayırlısı doğurgan ve sevimli olandır). Ve velûd olduğu seyyîb ise sâbikan evlâd getirdiğinden; bikr ise ahavât ve benât -ı amminden kıyasla isti'lâm oluna." (Kınalızâde Ali, 345: 2017). Kadınların doğurgan olması önemli bir hususken "Ve tezevvûç -i nisâ -yî ahrâr, teserrî vü istilâd-ı cevâriden efdâldır, zirâ hurre apleb-i ahvâlde cariyeden iffet ve akl u tedbirde ve hıfz-ı ırz ve terbiyet -i evlâd ve ihtirâz-ı zemâyim -i ahlâkta efdal ü a'lâdır. Ve hurrenin cümle -i fezâyilindendir ki farazâ tab'ında kemâl -i iffet dahi olmasa akribâ vü âbâ vü ihvânından (169a) ihtirâz edip ba'z -ı kabâyih -ı hâtıra dahi temennu' etmek muhtemeldir." (Kınalızâde, 2017: 345). Evlilikte öncelikli hususun çocuk dünyaya getirmek ve çocuğu güzel bir terbiyeyle yetiştirmek olduğu kabul edilmiştir. Bu sebeple evlenilecek kadının köle veya hür olması meselesi de çocuğun terbiyesinden dolayı mühimdir. Çocuk yetiştirmek konusunda terbiye oldukça önemli bir kavramdır. Her şeyden önce çocuğun topluma ve yaratılışına uygun fıtratta yetiştirilmesine önem verilmiştir.

Çocuğun doğumundan sonra bakımı, terbiyenin bir parçası olarak anlatılmıştır. “Çün ridâ’ temâm ola, terbiyyetine meşgul olup ale’t-tedric ef’âl-i hasene ve ahlâk –ı razıyye telkin edip mesâvî-i ef’âlden men’ edip âr u ayb olacak ef’âle ikdâm ettikçe ‘Hay, sakın, aybdır! Bir dahi bunu eyleme!’ deyip takrî’ ü ta’nîf edeler. Etfâlin levh –i idrâkleri sâde olmakla her canibe kâbildir. Eğerçi ekseriya rezâyîl –i ef’âl muktezâ-yı tab’ı behîmî olmakla mâyildir, lâkin zecr ü men ve tenbîh ü tevbîh olıcak levh sâde olmakla imtinâ’ vü ihtirâz dahi kalbinde temekkün eder.” (Kınalızâde, 2017: 358). Çocuğun yetiştirilmesi konusunda verilen öğütlerin nedeni idrakinin “levh sade” olarak kabul edilmesidir. Çocuğun boş bir levha olarak dünyaya gelmesi, annenin ve babanın çocuğa vereceği terbiyeyi daha mühim hâle getirmiştir. Böylelikle annenin ve babanın verecekleri terbiye bir nevi çocuğun ilk eğitimi hüviyetini taşıyacaktır.

Çocuk yetiştirmekle ilgili olarak beslenmeye yönelik tavsiyeler de verilmiştir. “Ve etfâle sabâh gıdasın çok vermeyeler ki zihnine belâdet ve tab’ına kesel verip ta’allımdan mâni’ olmaya. Ve et ve helvâ ve mîve ve serü’l-istihâle nesneleri çok vermeyeler. Ve ta’âm yerken husûsen mîve yerken su içirmeyeler. Ve müskirâtta eğerçi her kimesneye ictinâb vâcibdir, ammâ etfâle ictinâb be-gâyet lâzımdır, zîrâ mizâcları hârr u rabtdır, gayet muzırrdır ve anları gazab u tehevvr ve hiffet ü vekâhet u fesâda bâ’is olur melekât – reddiye kalblerinde müstahkem olup izâlesi asîr ve zararı kesîr olur. Ve ol tâyifenin mecâlisine dahi iletmeyeler ve anların hikâyât u eş’âr-ı müfessika ve mu’aşşıkaların istimâ’ ettirmeyeler. Eğerçi ba’zı kimesneler ‘Eş’âr-ı zarîfe tabî’at-ı etfâle rikkat u zekâvet ifâde eder’ derler, ammâ sahih değildir, zararı fâyidesinden artıktır. Ve vazife –i ders ü ta’allümün temâm etmeyince gıdâsın vermeyeler.” (Kınalızâde, 2017). Yeme içme alışkanlıklarının çocuğun akli gelişimine etkisine yönelik tespitlerin yapıldığı kitapta teolojik nedenler de önemlidir.

Terbiye meselesinde annelerin ve babaların çocuk üzerindeki etkisinin yanında çocukların anneye ve babaya karşı sorumluluklarından da bahsedilmiştir. Annenin ve babanın yeri kutsiyete yakın bir yerde konumlandırılmıştır. “Andan sonra ni’met –i uzma ve minbât –ı kübrâ –ki insân hakkında mütehakkıktır –ki ni’met-i peder ü mâderdir. Ve andan gayrı beşerin kemâl –i aczi (186b) zemânında takvîyet ve ihtiyâc-ı tâmmı hîninde terbiyet edip kutâ kâdir değil iken agdiye vü eşribesin tahsil ve kuvvetten kâsır iken cemî’i levâzımını tekmîl ve bi’l –cümle sebep –i bekâ ve illet –i neşv ü nemâsı olan zarûriyyâtı temîm ettikten sonra ettikten sonra âdâb –ı nefis ve ahlâk u ef’âl –i haseneyi ta’lîm ü tefhim ederler ve envâ –ı meşakkat u ta’ab ile esbâb –ı dünyayı cem’ edip bî-minnet –ü ta’ab anlara zahîre –i rüzgâr ve udde –i nevâyib-i leyl ü nehâr, belki kendi nefislerin koyup ekser –i ni’metleri onlara îsâr ederler.” (Kınalızâde, 2017). Babaların ve annelerin çocuklar üzerindeki hakları, onları yetiştirdikleri süreçte çekmiş oldukları zorluklar üzerinden gerekçelendirilmiştir.

Aile içindeki ilişkinin karşılıklı olarak inşa edildiği kitapta, bütün sosyal kimliklere sorumluluk yüklenmiştir. Teolojik referanslarla gerekçelendirilen sorumluluklar, çocuğun anneye ve babayla ilişkisi, terbiye sürecinin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Anne, baba, çocuk ilişkisi teolojik bağlam içine de oturtulduğu için aile bireylerinin birbiriyle ilişkisindeki kuralların bağlayıcılığı güçlendirilmiştir. Terbiye meselesi bir nevi teolojik temelli ahlaki forma büründürülmüştür.

XVIII. yüzyılın önemli simalarından olan İbrahim Hakkı Erzurumi’nin (1703 -1780) “Marifetname” isimli eserinde anne, baba, çocuk ilişkisinde annelerin rolünün daha da belirginleştirildiği ve öne çıkarıldığı görülmektedir. İbrahim Hakkı eserinde, babalara çoğunlukla üreyici bir fonksiyon yüklemiştir. Anneye ise çocuk anatomisi hakkında oldukça detaylı bilgiler vermiştir. Çocuk yetiştirmekle ilgili ilk sorumluluk eş seçimiyle başlamaktadır. Eş seçimi kadar kocanın karısıyla ne zaman ilişkiye girdiği bile önemlidir. “Ey Aziz, edep ehli demişlerdir ki, müstehab ve layık olan şudur ki, erkek hanımının rızası ile cima yapmalıdır. Zamanını gözetmelidir. Yasak zamanlarda ona yaklaşmamalıdır. İşte ehlinin rıza ve muhabbeti ile cima edenden, meydana gelen çocuk akıllı olur. Ayın birinci günü cima ederse ondan olan çok güzel olur. Gündüz öğleden önce ederse çocuk hâkim ve kerim olur. Pazartesi gecesi ederse, hafız –ı Kur’an olur.” (İbrahim Hakkı, 2001). Çocuğun dünyaya gelmesine vesile olacak cinsel birleşmenin dahi vaktinin iyi ayarlanması gerektiğini düşünen İbrahim Hakkı, babanın eş seçmedeki belirleyiciliğinden çocuk yetiştirmede yardımcı işlevi yüklemiştir. “Çocukların terbiyesinde ehline yardım etmelidir. Çünkü çocuk gece gündüz anasına feryad –ı figan ile bir zaman istirahat vermez, amansız alacaktır. Ona yardım edene

Mevlası yardım eder.” (İbrahim Hakkı, 2001). Bu ifadelerden, İbrahim Hakkı’nın, çocuğun annesi tarafından terbiye edilmesi gerektiğini düşündüğü anlaşılmaktadır. Baba, aileyi kurmakla mükellef olmakla beraber aile içindeki roller kadının sorumluluğunda kabul edilmiştir.

İbrahim Hakkı’nın “Marifetnamesi”nde belirtmiş olduğu hususlardan olan terbiye, Osmanlı Devleti’nde süregelen çocuk eğitiminin önemli bir parçasıdır. “Edeb ve terbiye, Osmanlıların çocuklar üzerine konuşurken, düşünürken ve yazarken en sık başvurdukları sözcüklerdir. Bu ‘sihirli’ sözcükler, oturma kalkma adabı, disiplin ve ısraklık gibi çocukların eğitimiyle ilişkilendirilebilecek konuların yanında onların yetiştirilmesiyle ilgili her şeyi kullanmaktaydı.” (Araz, 2017) Terbiye kavramı, çocuğa sadece aile içindeki yaşama şeklini öğretmek anlamında kullanılmamıştır. Çocukların toplumsal değerleri öğrenmesi demektir. Kadınların terbiyeyi çocuğa aktarmakla ilgili sorumlulukları, D’ohsson’un (1721 -1787) yazmış olduğu 18. yüzyıl Türkiye’sinde “Örf ve Adetler” kitabında “Müslüman kadınlarının bütün eğlencesi ve meşgalesi evinin işini görmek, iş işlemek ve çocuklarının terbiyesiyle uğraşmaktır.” (D’ohsson, 1973: 201). Bu açıklamalar, kadınların iç içe geçmiş olan anne-kadın kimliklerinin neticesi olarak aile içindeki konumlarını ve çocuklarının aynı zamanda terbiyesinden mesul olmalarını ifade etmektedir.

Osmanlı toplumunda çocukların terbiyesinin kadınların annelikleri bağlamında sosyal kimliklerinin bir parçası olarak kabul edilmesi, XIX. yüzyıla birlikte değişmeye başlamıştır. Devletin, eğitimi toplumsal hayatın bir parçası hâline getirmeye başlamasıyla ailenin sorumluluğunda olan terbiye, okulun ve maarifin alanına girmiştir.

II. Mahmut Dönemi’nde (1808 -1839) Osmanlı Devleti’nin merkezîyetçi yönelimleri arttıkça toplumla kurulan bürokratik ağlar da genişlemiş, derinleşmiş ve yoğunlaşmıştır. Niyazi Berkes tarafından “mutlakîyetçi aydın monarşi” (Berkes, 2017) şeklinde adlandırılan bu dönem, “yeni bir rejim arama deneylerinde gelenek doğrultusuna en çok uyan mutlakîyetçi monarşi şekline yöneliş dönemidir. Bunu gösteren özellikler şunlar olmuştur: a) hükümdarın mutlak yetki hakkı devam ediyor, b) yönetilenler ‘reaya’ olmaktan çıkıp, ‘tebaa’ ve ‘halk’ oluyor, c) kapıkulluğu kalkıyor, onun yerine sınıf, ırk, din farkları gözetilmeden devşirilen sivil bürokrasi geliyor, d) kapıkulu ordusu yerine farklı şekilde devşirilecek bir militer örgüt kurulmasına doğru gidiliyor, e) sivil bürokrasi ve ordunun başında bulunanlarla ulemadan seçilen kişilerden oluşan en üst yetkili, kanun yapma görevlisi sürekli meclisler kuruluyor.” (Berkes, 2017: 171). Osmanlı Devleti’nde II. Mahmut Dönemi’ndeki yönetim anlayışı, eskiden kopuş konusunda Osmanlı tarihçiliğinde radikal bir kopuşu temsil etmektedir. Fakat dönemin dinamiklerine yakından bakıldığında, 1856 yılında Alexis de Tocqueville’in “Ancien Regime”in de iddia ettiği gibi “her şeyden önce kopuşu değil sürekliliği temsil etmektedir” (Tocqueville, 2021). II. Mahmut Dönemi’ndeki yönetim anlayışı, kopuş gibi görünen devamlılığı, eğitimin yaygınlaştırılması bağlamında değerlendirilmiştir.

Bu süreçte “Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi tasarısı ve kavramları Avrupa’dan almıştır. Lakin, Avrupa’dan alınan kavramların toplumsal kodlarla uyuşmasına dikkat edilmiştir. (Reinkowski, 2017). Osmanlı Devleti’nde okullaşmanın ve okuryazar olmanın yaygınlaştırılma çabalarına bu dönemde ağırlık verilmiştir. Bu konuda atılan önemli adımlardan biri 1824 yılında duyurulan edilen *Talim –i Sıbyan Fermanı*’dır. II. Mahmut irat etmiş olduğu fermanla topluma eğitim konusunda oldukça net ve sorumluluk yükleyen mesajlar vermiştir.

Talim –i Sıbyan Fermanı’nda devlet, eğitim konusunda önemli adımlar atmıştır. Ferman öncelikle “Cümleye malumdur ki, ümmet-i Muhammed’denim diyen kâffe-i ehl-i İslam’a göre ibtida şerâit-i İslâmiye’yi ve akaid-i diniyesini öğrenip bilmek” (Ahmet Cevdet Paşa, 1309) denilerek kişinin kulluk sorumluluğu hatırlatılmıştır. Devamında ise² annelerin ve babaların evlatlarına karşı vazifelerini ihmal

² “badehû iktisâb-ı maişet (geçimlik kazanç) için kanğı (hangi) dirliğe sülûk (mesleğe girmek) edecek ise etmek. Velhasıl her bir şeyden evvel zaruriyyat-ı diniyeyi öğrenmekliğı umur-i dünyeviyyenin cümlesine takdim eylemek lâzım iken; bir zamandan beri ekseri nâs

ettiği belirtilmiştir. Fermanda, ebeveynlerin bir süredir çocuklarının ilim öğrenmesine öncelik vermek yerine, beş altı yaşından sonra, geçim derdiyle bir zanaat ustasının yanına verdiğinden bahsedilmiştir. Çocukların ebeveynlerinin böyle davranmalarından dolayı cehalet içinde büyüdükleri ve Allah'a karşı vazifelerini yerine getiremediklerine değinilmiştir. Bu durum, bir zamandan beri toplumun çoğunluğunda görülen bir sorun olmuştur. Dolayısıyla toplumsal bir sorun hâline gelmiş olan bu durumda, Allah'ın yardımından uzak kaldığı endişesi vurgulanmıştır. Hatta öyle ki böyle devam ederse Allah'ın şiddetli bir cezasına maruz kalılabileceğine işaret edilmiştir.

II. Mahmut Dönemi ıslahatlarında, toplumu ikna etmek amacıyla toplumsal meşruiyete uygun referansların kullanılması tercih edilmiştir. Benzer taktiğe Osmanlı Devleti'nin köklü bir kurumu olan Kapıkulu Ocağı'nın kaldırılmasında ve "Gülhane Hatt-ı Hümayû"nun okunmasında da başvurulmuştur. Toplumun rızasına uygun hareket etmek artık dönemin dikkat etmeye çalıştığı hususlardan olmuştur. *Talim -i Sıbyan Fermanı*'nda da II. Mahmut'un bu yönetime başvurduğu görülmektedir. Toplumu ikna etmekte kullanılan temel motivasyon ise Allah'ın rızasına kazanmak ve cezasından sakınmak üzerine inşa edilmiştir. Özellikle geçim derdiyle küçük yaşta çocukların eğitimlerinden alınarak bir ustanın yanına çırak verilmesi yasaklanmıştır. Bunun yerine, buluş çağına girene değin çocukların okuldan alınmaması gerektiği hatırlatılmıştır. Çocukların tezkire almadıkça çalıştırılması yasaklanmıştır. Devlet tarafından durumun takip edileceği hususu vurgulanmıştır.

Bu dönemde, eğitimin toplumsal sorumluluk hâline getirildiği; devletin ailelere çocuklar üzerinden müdahale etmesinin önünün açıldığı anlaşılmaktadır. Eğitim bir taraftan devletin topluma müdahalesi konusunda bürokratik bir ağın şekillenme sürecine işaret etmektedir.

XIX. yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti'nde okuryazarlık toplum tarafından kabul edilen bir değer haline gelmeye başlamıştır. Bununla birlikte, okuryazar olmak için annelerin ve babaların okuryazarlığı önemli hâle gelmiştir. Okuryazarlık, ilerleyen süreçte ebeveynlerin sahip olması gereken özelliklerden biri olmuştur. Terbiye meselesi ise annelerin ve babaların okuryazar olarak çocuklarına verebilecekleri bir yetiştirme metodu olarak yeni bir içerik kazanmaya başlamıştır. Çünkü, "İlk sivil devlet okulları 1839'da İstanbul'da kurulduğunda öncelikli amaç, oluşturulmakta olan idari yapıda arzulanan niteliklere sahip devlet memurları yetiştirmektir." (Sömel, 2015).

Terbiye meselesi, II. Mahmut Dönemi'nde çıkarılmaya başlayan "Takvim -i Vekayi" gazetesinde yer almıştır. R. 21 Haziran 1285 (3 Temmuz 1869) tarihinde çıkarılan 1108 numaralı sayıda "Terbiye" başlıklı bir yazı yayımlanmıştır. Yazının girişinde terbiyenin önemine değinilmiştir: "Efrad -ı nev'i âdemin mahsusen ef'ali ki muktezâ-yi intizam ümûr-ı musteda -i saadet ahvalidir. Bir mebdeden nâşi ve bir mukteziden sadır olup evvel mebdeden muktezi dahi fi'l aslı hüsnü terbiyedir. Eşcâr -ı meyvedar ab -ı safi ile neşv -ü nemâ bulduğu gibi bahirü'l -irfanın mazhar -ı refah ve saadet olması zîr -ü terbiyetle tahliye -

(insanlar) analarının ve babalarının seyyiesi (günahı) olarak kendileri kaldıkları misillû, evladlarının cahil kalmasını düşünmeyerek ve Rezzak-ı âlem olan Hak Sübhanehu ve Teâlâ Hazretlerine adem-i tevekkül ile hemen akça (para) kazanmak daiyesine (hırs) düşerek, çocukları beş altı yaşına vardığı gibi mektepten alıp ehl-i hiref (sanatkâr) yanına şakirtliğe (çırak) verdiklerinden, o makule (tür) sabîler küçükten cehaletle büyüüp sonra dahi okuyup öğrenmeye heves etmediklerine binaen, vizir-u veballeri (günah) analarının ve babalarının boynuna olup yevmi kıyamette bir taraftan bunlar, giriftar-ı mesuliyet ve bir taraftan kendileri, duçar-ı hüzy-u nedâmet (utanç ve pişmanlık) olacaklarından başka, maaz Allah'ı Teâlâ zamâne-i cehâlet istiâbiyla (zamanın cehaletine tutularak) ekser halk diyanetten bî haber olduklarından, bu keyfiyet nusretsizliğe (yardımın kesilmesine) sebeb-i müstakîl olup, 'asemenallahu Teâlâ (Allah korusun) böyle giderse min kibeli'r-Rahman, (Rahman tarafından) terbiye-i şedideyi müstelzim olacağı (şiddetli bir terbiyeyi gerektireceği), erbab-ı basirete zâhir ve hüveydâ (apaçık) olmaktan nâşi (dolayı), ibâd-ı Müslimini o misillû dünya ve ahiret ukûbatından (ceza) tahlis (kurtarmak) ve sıyanet (koruma) lazım gelmekle, imdi emr-i dinde şerm-u istihya (utanç ve haya) câiz olmadığına binaen, şimdiye kadar cahil kalmış olan genç ve ihtiyar bilcümle ümmet-i Muhammed, cahilliğin dareynde (dünya ve ahiret) vahametini düşünüp ve bu bapta birbirinden utanmayarak, hemen Hak'tan utanıp kendileri bulundukları kâr-ı kışb (kazanç) ve sanat ve hizmetleri arasında bilmedikleri mesâil-i diniye ve akaid-i İslâmiye'lerini dahi öğrenip bilmekle, hasbel imkân sa'y-u gayret (çalışma) ve ol vecihle kendilerini dareyn selametliğine ırgürmekliğine (ermek) sarf-ı vus'-i makderet (çok emek vermek) eylemeleri fâriza-i uhde-i diyanetleri (dini sorumlulukları) olduğundan başka fi mâ ba'd (bundan sonra), herkes evladlarını mürâhik (buluş) derecesine varmadıkça, ve ilmihal ve şerait-i İslâmiye'sini layıkıyla taallum etmedikçe (öğrenmedikçe) mektepten alıp ustaya vermemek ve mürâhik olup ustaya vermek derecesine geldikte babası, babası yok ise sair velisi olan kimesne (kimse)" (Cevdet Paşa, 239- 240).

i vücûd etmesine menûttur.” (İsimsiz, 1286: 1) Terbiyenin çocuk için öneminin anlatıldığı yazıda “İşte vâcibu'l vücûd hazretlerinin nimet –i azimesi olan işbu vücûd ile kuvva –yi akliyenin layık –ı vechle faideli suretle istimali hüsn –ü terbiyeye mütevakkıftır. İnsan âlim –i nestiden âlim –i hestiye kademzen zuhur olmakta zayıf ve bî-kudret olduğundan kuvvet ve iktidara ve her türlü vesair –i mukteziyye –i maaşdan mahrum ve mahcûr olduğundan diğer esnâ-yı tevanın muavenet ve müzaheretine ve murat –ı akli kiyaseti mücelli olmadığından kuvve –i temyiziyye muhtac olub bunların kaffesi hüsn –ü terbiye ile hasıl olur” (İsimsiz, 1286: 2). Çocukların faydalı bireyler olabilmeleri için terbiyeden geçmeleri gerektiği gerektiği vurgulanan yazıda devletin artık çocuk terbiyesine müdahale konusunda daha fazla rol alacağı anlaşılmaktadır.

Devletin çocuklara dahil müdahale isteğinin artmasından önce “Fass ve Madison (2000), *Amerika'da Çocukluk* başlığıyla derledikleri antolojik eserde genel olarak dünyada, özel olarak Amerika'da, çocukluğun geçmişini ve bugününü ortaya koymaktadır. Fass ve Madison'a göre çocuklar, ana-baba ve topluluk için her zaman önemli oldular ama bunun nedeni her zaman aynı değildi. Yirminci yüzyıla gelinceye kadar tarihin büyük bir bölümünde çocukların değeri, duygusal olmaktan çok ekonomik olarak yorumlandı On yedinci yüzyıl ile on dokuzuncu yüzyıl arasında aile, içinde çocukların da bütünleştirici bir yer tuttuğu bağımsız bir birimdi. Çocuk, olabilecek en erken yaşta aile ekonomisine katılıyor, on iki yaşında da artık yetişkin sayılıyordu.” (Onur, 2007). Bekir Onur'un Amerika'daki çocuk algısının değişimine dair aktardığı tespitlerin benzerleri, II. Mahmut'un fermanında da kendisini göstermektedir. Çocukluğa yönelik devletin algısı değişmeye başlamış, bürokratik ağlar toplumun içinde yaygınlaştıkça çocukların okuryazar olması devletin sosyal politikaları alanına girdiği kadar ebeveynlerin sorumluluğu olarak da tanımlanmıştır. Aynı yıllarda Osmanlı bürokrasisi genişlediği için toplumsal yapıda gündelik işlerini sürdürebilmek için okuryazarlığın gerekliliği benzeri oranda önemli hale gelmiştir. XIX. yüzyıl, bu anlamda Osmanlı Devleti'nin birçok reform programı yaptığı, modern devletin kurumlarını inşa ettiği ve genişlettiği bir dönem olmuştur. (Evered, 2020). Eğitim bu süreçte el atılan alanlardan biri olmuştur.

1869 yılında ilan edilen Maarif –i Umumiye Nizamnamesi'yle birlikte eğitimin kurumsallaştırılması konusunda önemli bir adım daha atılmıştır. Sadrettin Celal Antel'e göre “Yüksek ilmi tahsil ancak kuvvetli ve muntazam bir ilk ve orta tahsille (tahsilin mebdai) mümkündür. Halbuki, memleketteki sıbyan mektepleri nüfusa oranla çok azdır. (..) mütenevvi ulum ve fûnuna mahsus ali mektepler bulunmadığı için, rüştiyeden çıkanlar ancak (mahreci aklam) ile askeri mekteplere girebiliyorlar. İlim ve sanayi sahalarında alim ve mütehassıslar yetiştirilmediği için, memleketin müsait mevkiine ve halkının istidadına rağmen sanayi ve ticaret hayatı inkişaf edememektedir. Ve memleket birçok sanayileşme imkanlarından mahrum kalmaktadır.

Halkı tahsile icbar edecek bir kaidenin ve mektepleri devletin daimi kontrolü altında bulunduracak teftiş heyetinin bulunmaması birçok mahzurları tevhit etmektedir.” (Antel, 1940). İfade edilerek karşılaşılabilecek risklerden bahsedilmiştir. Nizamname'yle çocukların okul yaşları belirlenmiştir.³ Devlet bu yönüyle çocukluk çağının tespitini kendi tekeline almıştır. Böylelikle aile içinde anne -baba tarafından çocuklara öğretilecek olan dini ilimlerin öğrenim yeri artık zorunlu olarak okul olmaya başlamıştır. Ayrıca, II. Mahmut'un fermanında çocukların mürahik (buluğ) çağına varmadan okuldan alınmalarının yasaklanması, çocukluğun ergenlik dönemine kadar uzatılması anlamına gelmektedir.

“Eğitimin zorunlu kılınmasıyla çocukların küçük yaşlarda eğitim süreçleri ve çalışma ilişkileri içine girmelerinin önüne geçilmek istenmektedir. Köylerde ve mahallelerde sıbyan mektebi kurulması zorunlu hale gelmiştir. (...) Fakat bin haneden oluşan yerleşim birimlerinde kurulması zorunlu olan idadilerde din

³ Dokuzuncu Madde: Memâlik –i Devlet –i Âliyye'de mekâtib –i sıbyaniyye derslerinin tahsiline devam olunması etfâl –i inas için altı yaşından on yaşına ve etfâl –i zikûr için yedi yaşından on bir yaşına kadar mecburdur.” (Maarif Nizamnamesi, 1285: 5).

farklılıkları dikkate alınmadan herkes bir arada okuyacaktır. İdadi, ‘Osmanlı yurttaş’ yaratacaktır.” (Aytaç, 2015). Devlet, ortak bir yurttaş kimliği inşa etme sürecinde eğitimi, toplumsal meşruiyet kazanmanın temel aracı olarak kullanmıştır.

Devletin okullaşma üzerinden çocuklara ve aile hayatına müdahalesinin artacağı XIX. yüzyılda, matbuatın kurumsallaşması bu sürece katkıda bulunmuştur. 1860’lı yıllardan itibaren giderek yaygınlaşan ve toplumsal hayatın bir parçası olmaya başlayan matbuat, aile ve aile içindeki sosyal kimliklere müdahale etmeye başlamıştır. Matbuatın Osmanlı toplumsal hayatına dahil olması, sosyal yapıdaki birçok alanı doğrudan sütunlarının malzemesi haline getirmiştir.

1860’lı yıllardan itibaren eğitimsiz olmanın “cahillik” olarak damgalanması ve eğitimsiz bireylerin toplumun istikbalini tehlikeye attıkları düşüncesi, aileleri bu konuya önem vermeye itmiştir. Böylelikle eğitimsiz bireylerin yetişmesinden ebeveynlerin de sorumlu tutulduğu bir döneme girilmiştir. Matbuatın toplumsal hayatta yaygınlaşmasıyla beraber dönemin okuryazarlığı, çocuk kimliğinin bir parçası haline gelmiştir. Çocuklara verilmesi öngörülen terbiye, dönemin ideal yurttaş modeline uygun şekilde ailelerin sorumluluğunda şekillenmiştir. Ailelerden çocuklarına kazandırılmasına beklenen terbiye anlayışı, dönemin yurttaş profilinin gereksinimlerine göre biçimlenmiştir.

XIX. yüzyıl öncesinde “Kadınlar çocuklarını nasıl yetiştireceklerini geleneksel olarak annelerinden, ebelerden ve akraba ve arkadaşları olan başka kadınlardan öğrenirlerdi. Çocuk yetiştirme konusunda -sık gerçekleşen bebek ölümleriyle ortaya çıkan tereddütle birlikte- sorgulanmadan nesilden nesile aktarıldı. Bütün bunlar 18. ve 19. yüzyılda değişti. Ebeveynler, doktorlardan ve çocuk yetiştirme konusunda ahkam kesmeye meraklı kişilerden tavsiye almaya başladılar. Eğitime dayalı görüşler, eski geleneksel kültürün yerini almaya başladı.” (Heywood, 2003). Osmanlı Devleti’nde de okul ve maarife verilen önem Avrupa’daki gelişmelerle benzerlik göstermiştir.

Osmanlı matbuatında 1860’lı yıllardan itibaren devleti kurtarma kaygısı kurumların ıslah edilmesi düşüncesine süreklilik kazandırmıştır. Bürokratik ıslah ve inşayla birlikte toplumsal ıslah ve inşa süreci bu dönemde yoğunlaşmıştır. Ailenin ıslahı konusu sosyal kurumların içinde önemli bir yer tutmuştur. Ailenin ıslahı meselesi ise çocukların daha iyi bir yurttaş olarak yetiştirilebilecek ailelere sahip olması anlamına gelmektedir. “Çocukların erken çocuklukta eğitimi, öncelikli olarak annelerinin sorumluluğundaydı.” (Araz, 2017: 105). Bu sebeple çocukların terbiyesi meselesi okullaşma çağında kız çocuklarının da eğitimi olmasını zaruri kılmaya başlamıştır.

Dönemin önemli kalemlerinden olan ve Osmanlı modernleşmesinin önemli isimlerinden olan Namık Kemal, terbiye konusunda 4 Nisan 1862 tarihinde Tasvir –i Efkar gazetesinde “*Terbiye –i Nisvan Hakkında Bir Layihadır*” başlıklı yazı kaleme almıştır. Yazısında “ez cümle çocuklar beş altı yaşına girinceye kadar bi’t-tabi valide elinde kalmakta olup beyana hacet olmadığı üzere etfal çekildiği tarafa mail ve hüsn –ü perverişle neşv –ü nema bulduğu halde semerat ı fevaidiyeti yetiştirdiği zemine işar ile mürebiblerini niam-ı inayettinden hissedar etmeye kabil olan tevarüste nihâl mesabesinde olduğundan valdelerin terbiyesi aşî sanatı kabilinden bulunduğundan bir şecerin zaten ne derece kesb –ü irtifa’ etmeye ve ne surette imar-ı nafia istidadı olsa aşısının nev’inde ref’et ve münafaat olmadığı surette kabiliyeti asliyyesini izhar edemediği gibi bir çocuk dahi maderinden su-i terbiye gördüğü takdirde ne kadar zeka ve necabet ile mecbul olsa da asarını bi’l-fiil göstermeye muktedir olamayacağı ve olanlar var ise nadirattan bulunduğu ashab –ı tahirenin mahrumudur. İşte bizim kadınların cehalet ve bataleti evladlarını dahi bi’t-tabi o mesleğe sevk eylediği şefkat ve tabiyetlerini temiz hayr ve şer’ ile tadil edilmediklerinden ekserisi çocukları aguş –ı ihtiramdan düşürmeyüp her suretle şımartılmakda olduğu misallü seyr mahallerinde ve eyyam –ı mübarekede mevaki –i malumede erkeklerle ... muamele naz –ü niyaz maalüfiyeti tekessür ederek muhabbetleri hanelerine inhisardan kurtulduğu cihetle zîr dest –i terbiyelerinde bulunan etfale her milletin vasıta –i kavm –i devamı olan asabiyeti efkarını bi’t-tabi ifa edemediklerinden bu keyfiyet etvar ve ahlak –ı umumiyeyi gördüğümüz hal –i esef iştimala başlıca sebep olmaktadır.” diyen Namık Kemal (1862), kadınların çocukları cehaletlerinden dolayı kötü etkilediklerini savunmuştur. Cahil annelerin çocuklarını kötü bir terbiyeyle yetiştirdikleri, çocuğun karakteri düzgün olsa da annenin karakteri eğer kötüyse

çocuğunun tabiatını bozduğunu düşünmektedir. Bu yazıda, annelerin eğitimsiz oluşunun çocukların terbiyesi üzerinde olumsuz etkiler yarattığı; çocuğun mizacı ne kadar düzgün olursa olsun, annenin karakterinin çocuğun gelişimini olumsuz yönde etkileyebileceği ileri sürülmektedir. Yazıda anneliğin bir mürebbi olarak tanımlanması, annelik ile maarifin birbirine bağlı kavramlar olarak ele alındığını göstermektedir.

Çocuk terbiyesi eğitimle ilişkilendirilmesi dönemin matbuatında yer bulmaya başlamıştır. İlerleyen yıllarda matbuatın gündemine girmiştir. 4 Temmuz 1872 tarihinde İbret gazetesinde Tevfik isimli yazar tarafından yazılan *Mektepsizlikten Görülen Bela ve Mekteplerin Vücûb -ı Islahı* başlıklı yazısında “Vaka bir mülkün memuriyeti bir milletin saadeti için en evvel düşünülecek şey maariftir.” (Tevfik, 1872: 1) tespitinde bulunmuştur. Maarif sadece aile ilişkileri içinde değil, tüm toplumu etkileyecek bir mesele olarak değerlendirilmiştir. Eğitimli ve eğitimsiz toplum mukayesesinin yapıldığı yazıda “Halbuki halkça ne onların bizden bir farkı ve ne de bizim onlardan bir noksanımız var. Tabiat -ı mevkiye ve saffet -i heva ciheti ile zekâ ve irfanca onlara belki faikiz” (Tevfik, 1872). Aradaki farkın eğitimsizlikten ileri geldiği düşünülmektedir. Eğitimin toplumlar arasında oluşturmuş olduğu fark şu sözlerle açıklanmıştır: “Binaenaleyh bizi şimdiye kadar şu hal -i mezellekte sergerdan eden mektepsizliğin ve devleti birçok meşakketlere uğratan mektepsizliği iltizam eden memurlardı. Şimdi dahi komşularımız gibi saadet ve refaha nail olup alem -i insaniyette insanlığa layık olan şeref ve haysiyeti haiz olmak için en evvel yapılacak şey ittihaz olunacak tedbir mekteplerimizi ıslah etmek usul -i tahsilimizi tanzim eylemektir. Bize her şeyden evvelden ekserisi heyulâ -yı cehalet unvanına layık olan mektep hocalarımızın elinde zeka -yı fitrillerini kaybeden evlatlarımızın terbiye ve taallümü için mekatib -i iptidaiye ve onlar da ikmal -i tahsil ederek (...) İhtimal ki babalarımızın birçoğu kendileri bu yolda tahsil gördükleri için mükemmel tarzda usul -i tahsil bilmediklerinden ve mevcut usul -i tahsili mükemmel ve kafi zannettiklerinden kendi istidadına layık feyz ve kemal göremediği için kesel hasıl edenlerimize haylazlık gabilik isnat etmişlerdir.” (Tevfik, 1872: 2). Tevfik Bey, eğitimli olmayı kastederken eğitimin eski usul eğitim metotlarıyla değil, yeni usul ve tekniklerle verilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Çünkü uygulanmakta olan eğitim metotlarının baba-çocuk ilişkisine zarar verdiği görüşündedir.

“Cenabı Ali'nin ‘La taksur veledak li ennehu hulika li vaktin ğayru vaktik’ kelim -i hikmetini düşünelim. Evladımızın edeb ve terbiyesini kendi edep ve terbiyemize benzetmeye değil yetişecekleri zamanın ilcaatına mutabık gelecek bir hal -i kemale isal etmeye çalışalım.” (Tevfik, 1872). Tevfik Bey'in karşı çıktığı temel noktalardan biri, eğitimin artık ebeveynlerin kendi deneyimlerinden aktardıkları geleneksel yöntemlerle değil, daha bilinçli ve çağın gereklerine uygun bir şekilde verilmesi gerektiğidir. Edep ve terbiyenin ebeveyn tarafından verilmesi gerektiği sürekli vurgulanagelen hususlardan biri olmuştur. Lakin Tevfik Bey, verilen terbiyenin artık toplum için bir sorun oluşturduğunu düşüncesini savunmuştur. Bu yazıda, annelerin ve babaların çocuklarına verdikleri terbiyenin yanlış metotlar üzerine kurulu olduğu düşüncesi toplumsal problemlerin kaynaklarından biri olarak ileri sürülmüştür. ifade edilmiştir.

Namık Kemal, 5 Temmuz 1872 tarihinde *Maarif* başlıklı yazısında eğitimin aile kültürünün bir parçası haline geldiğini “‘okumak yazmak’ tabiri memalik -i mütemeddinede o malumata, o iktidara, o istidada itlak olunur.” (Kemal, 1872: 1) şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca Avrupa ve Amerika'nın birçok yerinde eğitimin cebri olduğunu belirten Namık Kemal, okuma-yazma konusunda toplumsal duyarlılığın ailelerin içine yerleşmiş olduğunu belirtmiştir. Bu sayede, “Öyle babaların, öyle anaların evladı ise mektebe, sinlerine nispet, o kadar gayretli, o kadar malumatlı giderler ki hallerine bakılsa heves -i tahsil -i pederlerinin hande -i iltifatından öğrenmiş ve lezzet -i irfanı maderlerinin pistan -ı şefkatinden almış zannolunur.” (Kemal, 1872) diyerek aile içinde benimsendiği için okuryazarlığın çocuklar tarafından da kolaylıkla edinilebildiğini (kabul gördüğünü vb.) ifade etmiştir.

Derginin bir önceki sayısında Tevfik Bey tarafından yazılan yazıda, “Çocuklar tahsil –i cebri ile mükellef olsun evladını mektebe vermeyen veliler tahrim ve mücazat olsun” (Tevfik, 1872) denilerek eğitimin kurumsallaştırılması savunulmuştur. Bu görüşe paralel olarak yine 5 Temmuz 1872 tarihli dergide Nuri Bey tarafından yazılan *Kızlar* başlıklı yazıda şu görüşlere yer verilmiştir: “Bir vakitten beri kız çocuklarının terbiyeleri emrinde halkta bir takım yanlış itikatlar hasıl olmuştur. Mesela bazıları kızların vazifeleri ancak evlerinin dahili işleriyle meşgul olma yani fakir ise sade matbahta çalışmak tahta silmek dikiş falan gibi şeyler ile uğraşmak zengin ise bu işleri görececek halayıklara emir ve nezaret etmekten ibaret olduğundan onların yazıp okumalarına asla lüzum yoktur diyorlar. (...) Evvela malum bir kaziyedir ki kemalatça insan çocukluğunda aldığı terbiye kuvvetinde neşv ü nema bulur, mademki çocukluk terbiyesini valideler verir, mademki kız çocukları valideliğe namzettirler. Binaenaleyh bilakis onların terbiyeleri erkek çocukların terbiyelerine tercih olunmalıdır.” (Nuri, 1872). Nuri Bey, Osmanlı toplumunun kız ve erkek çocuklarına yönelik farklılık arz eden terbiye kültürüne karşı çıkmıştır. Kız çocuklarının müstakbel anneliklerine uygun şekilde yetiştirilmesini eleştirmiştir. Nuri Bey, kız çocuklarının alması gereken terbiyenin geleneksel rollere uygun olarak devam etmesinin toplumun var olan sorunlarının devam etmesi anlamına geleceğini dile getirmiştir. Kız çocukları, geleceğin anneleri olarak kabul edildiği için onların yetiştirecekleri çocuklara verecekleri terbiye çok önemlidir. Bu nedenle, öncelikle kız çocuklarının, çağın gereklerine uygun bir terbiye verebilecek donanıma sahip olmaları gerekmektedir.

Terbiye kavramı, Osmanlı modernleşme sürecinde çocukların okullaşma sürecine katılmasında tercih edilen kavramlardan biri olmuştur. Toplumsal meşruiyeti olan kavramlar toplumun modernleşmeyle olan ilişkisinde meşruiyet zemini oluşturabilmek için tercih edilmiştir. Matbuat ise çocuk eğitiminin bir parçası olabilmek için ebeveynlere geleneksel kodlara denk düşen kavramlarla seslenmiştir. Böylelikle toplumsal zihniyetin uyum sağlamasında karşılaşılabilecek güçlüklerle karşılık bir mukavemet alanı oluşturulmak istenmiştir. Lakin, terbiye konusunda çocuğu toplumsal yapıyla uyusabilir hale getirmek için kavram çocuğu merkeze alan bir mantıkla yorumlanmıştır tercih edilmiştir

Toplumdaki yönetim anlayışının değişmesiyle birlikte, ailenin de devlet ve matbuat aracılığıyla daha şeffaf hâle getirilmesi, çocuklara ilişkin yazıların artmasına yol açmıştır. Osmanlı matbuatında 1868’de yayımlanmaya başlayan ilk kadın dergisi olan *Terakki –i Muhadderat*’ta çocuk terbiyesi sıkça değinilen konulardan olmuştur. Terbiyenin her ne kadar kişisel gibi gözükse de toplumun tamamını etkilediği belirtilen bir yazıda “Terbiyeden maksad-ı aslî, insanı bulunduğu hâl ve mevkide vatanına suret-i müfide ve hasenede hizmete muktedir eylemektir. Binaenaleyh bir çocuğun haysiyet-i insaniyesini tamamen tevsi ve ikmal için istidad-ı tabii ve manevisini ilaya çalışmalı ve kendisini fiil ve hareketinde noksan bulunmayacak bir hâlde yetiştirmelidir. Şu husus her peder ve validenin ve yahut onların yerini tutacak akrabanın vazifesidir. Çünkü bu cemiyet-i beşeriyenin terbiye-i umumiyesi terbiye-i hususiye üzerine mebnidir.” (İsimsiz, 1868) denilerek birey-toplum ilişkisindeki dinamikler değerlendirilmiştir. Derginin 18. ve 19. sayılarında İmam Gazzali’nin *Ey Oğul* isimli risalesinden bölümler alıntılanmıştır. Bahsi geçen kısımlarda, annelerin ve babaların çocuklara karşı vazifeleri ele alınmıştır. Terbiyenin İslam inancı içindeki önemi okuyucuya aktarılmıştır.

Terakki –i Muhadderat’ta çağa uygun valideler yetiştirilmesi hususuna da değinilmiştir. 14 Mayıs 1870 tarihli 40. sayısında Eugene Hipaux isimli Fransız bir yazarın okutmuş olduğu idare –i beytiyye derslerinden bölümler alıntılanmıştır. *Makale –i Ula* başlığı ile yayımlanan yazıda, kız çocuklarının çağın gereklerine göre yetiştirilmesi gerektiği şu ifadelerle savunulmuştur: “...Kadınların vazifesi yalnız bir evi idare etmeye dahi münhasır kalmayıp daha tevessü etmiştir. Hatta bundan naşı yani gerek kız iken ve gerek çoluk çocuk sahibesi olduktan sonra taife-i nisa için icrası lazım gelen vezaif çoğaldığından dolayı cemiyet-i mütemeddine bunların layıkıyla eda olunması zımında kızların suret-i matluba ve muntazamada okutulup yazdırılıp terbiye olunmaları lazım geldiğini his eylemiştir.” (Hipaux, 1870). Çünkü yazıda belirtildiği üzere kadınların vazifesi, değişen çağla birlikte çoğalmıştır. Çocuk terbiyesinin geleneksel yöntemlerle sürdürülmesine yönelik eleştirilerin meşruiyeti, özellikle bu yöntemlerin cehaletle ilişkilendirilmesiyle sağlanmıştır

Çocukların yetiştirilmesi terbiyenin bir parçası olarak görüldüğünden bu hususa da müdahale edilmiştir. Toplumda çocuk yetiştirmeye ilgili yaygın olarak kabul edilen doğrulara karşılık eleştiriler getirilmiştir. Örneğin: “Eğer bir çocuk hiç ağlatılmaz ise sadrı zayıf ve âzâ-yı teneffüsiyesi sık sık hastalıklara duçar olur. Ve eğer ağlamaları bir keyifsizlikten neşet eder ise bazı keyifsizlikler ağlamak ile mündefi olacağından merak edilmemelidir. Çocuklar ekser vakit ağlamaları em’asına rîhin terakümünden dolayı hicab-ı cüzi yukarı doğru kaldırmamasından yahut balgamın âzâ-yı tenefüsüye toplamasından ve yahut kanın akciğere hücum eylemesinden neşet eder ki bu mazarratın defi ancak derince nefes alınmak için ağlamaya muhtaçtır. Bundan maada çocuğun ara sıra ağlamasıyla vuku bulan vücudun hareketi devran demek cevelanına ve emdiği sütün suhuletle hazmına medar-ı kavi olup büyümesine iane eder. Ama çocuk bacaklarını karnına doğru götürerek ifrat derecede mütemadiyen ağlar ise elbette tehi olmayıp karnı ağrıdığından yahut ellerini ağzına doğru götürür ise dişleri tarafında bir ağrı olduğuna dalalet edeceğinden vaktiyle hekim-i hazıka baktırmak icap ve iktiza eder.” (İsimsiz, 1868) denilmiştir. Çocukların ağlamasının toplum içinde sorun olarak algılanmasına karşı çıkmıştır. Buradaki eleştiri, tıbbi bir açıklamayla desteklenmiştir. Osmanlı matbuatının çocuk yetiştirmeye dair radikal eleştirilerinde en dikkat çeken nokta, geleneğin cehaletle özdeşleştirilmesi olmuştur

Osmanlı matbuatında çocuğun dünyasına nüfuz etme eğilimi, ilerleyen yıllarda gazete ve dergi yazılarının ötesine geçerek konuyla ilgili özgün eserlerin yayımlanmasına ve pedagoji içerikli kitap çevirilerine değin uzanmıştır. Osmanlı matbuatının mümbit kalemelerinden Ahmet Mithat Efendi çocuk terbiyesi konusunda eserler kaleme alan isimlerden biri olmuştur. *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi, Peder Olmak Sanatı, Hikmet –i Peder* gibi yazmış olduğu eserlerin yanında *Çocuk Melakat –ı Uzviye ve Ruhîyesi* (1900) isimli kitabını Fransız pedogog ve siyaset bilimci Gabriel Compayre (1843 -1913) tarafından yazılan *Çocuğun Ahlak ve Zekaca İnbisatı* isimli kitabından hareketle yazmıştır. Kitabının hatimesinde şu sözlere yer verilmiştir: “Şu kitabı bu veçhile yazmaktan maksadımız çocuğun nasıl terbiye edileceğini öğretmek değildir. Vakıa bazı havassını şerh ve izah ettiğimiz sırada terbiyeden dahi bahsedikse de bunlar meselenin teşrihi için misal iradî yolunda bahislerdendir. Bu kitabı yazmaktan maksadımız ‘çocuk’ denilen mahlukatı tanımadır.” (Ahmet Mithat Efendi, 2016). Ahmet Mithat Efendi, terbiyenin ancak çocuğun dünyasına inmekle mümkün olduğunu savunmuştur.

Meşrutiyet döneminin kadın dergilerinden *Mehasin*’de annelerin, çocuklarını tanımaları gerektiği öne sürülmüştür. Derginin yedinci sayısında Halide Salih (Adıvar) tarafından *Fenn –i Etfal* başlıklı bir yazı kaleme alınmıştır. Yazıda çocuk meselesine dair yeni bir ihtisas alanının doğuşuna dikkat çekilmiştir.

Yetişkinlerle çocuklar arasındaki fiziki farklılıklardan bahsedilerek başlanan yazıda bu farklılıkların yeni bir ihtisas alanının doğuşu anlamına geldiği şu sözlerle belirtilmiştir: “Son zamanlarda bu hikayeye sarf edilen mütalaa neticesiyle bir çocuğun evde, mektepte, edebiyatta, fünunda mevki –i ehemmiyet kesb etmiş ve büyümüştür. Bu tetkik –i etfal sabavetin muhtelif devirlerine mahsus bir takım hakayıkın keşfine bais olduğundan yeni bir fennin ihdasına sebep olmuştur. Bu fen ‘pedeluji’ yani fenn –i etfaldır.” (Halide Salih, 1909). Çocuğa karşı artan ilginin neticesinde birçok alanın katkısı da yeni bir ihtisaslaşmanın doğuşuna vesile olmuştur. Halide Salih, Osmanlı matbuatında bu konuya ilk değinenin kendisi olduğunu -bu mühim fenni Türkçe’de kadınlara mahsus bir mecmuada neşretmekle iftihar ederim” (Halide Salih, 1909)- diyerek belirtmiştir. Halide Salih’e göre çocuklar artık pedagojik bir yaklaşımla büyütülmelidir. Çocuğun sadece beslenme, temizlik gibi öz bakım gerektiren dönemleri değil, beraberinde terbiye verme süreci de bu ilme uygun yapılmalıdır. Pedagojinin doğuşu, geleneksel terbiye metotlarının ve anneliğin mevzi kaybetmesini hızlandıran hususlardan biri olmuştur.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyıl, kurumsal anlamda olduğu kadar toplumsal anlamda da ıslahatların yoğunlaşmaya başladığı dönem olmuştur. II. Mahmut Dönemi'nde (1808 -1839), toplum hayatını ilgilendiren ıslahatların ağırlığı artmıştır. II. Mahmut'un ıslahat anlayışı ile toplum dönüştürülmeye çalışılmıştır. Devletin toplumla kuracağı ilişkide, bürokratik kurumların artması ve yeni bir insan tipine duyulan ihtiyaç, toplumsal etkileşimin ön koşulu haline gelmiştir.

XIX. yüzyılda devletin toplumsal okuryazarlığa yönelik adımlar attığı bir dönemde, 1860'lardan itibaren gündelik hayata nüfuz eden matbuat da giderek önem kazanmıştır. Matbuatın yaygınlaşması ve çeşitlenmesi gündelik hayatın birçok detayının matbuatta yer almasını beraberinde getirmiştir. Matbuatın yaygınlaşması, okuryazarlığın toplumsal yapıyı ve insan profilini dönüştüren temel bir etken olmasında belirleyici rol oynamıştır. Toplumdaki değişimde okuryazar olma önemli hâle gelmişken okuma-yazma bilmeyenlerin cahillikle itham edildikleri görülmüştür. Dönemin önemli değişim hedeflerinden olan okuryazarlık meselesi matbuat tarafından benimsendikçe topluma da okuryazar olmanın gerekliliği hatırlatılmıştır. Toplumsal huzur ve istenen niteliklerdeki Osmanlı vatandaşlarının yetiştirilmesi hususu, devletin geleceği için önemli hâle gelmiştir. Çocuklar ise toplumun geleceği konusunda kritik bir misyon üstlenmiştir. Çocukların geleceğin teminatı olduğuna dair oluşan algı, çocuk yetiştirme koşullarının sorgulanmasının önünü açmıştır.

Gelenekçi dayalı çocuk yetiştirme metotları, terbiye usulleri aydınlar tarafından eleştirilmiştir. Annelerin geleneksel metotlarla yetiştirdiği çocukların toplumda sorun teşkil ettiği çeşitli yazılarda vurgulanmıştır. Kadınların eğitilmiş anneler olarak yetişmeleri için gerek matbuat gerekse eğitim kurumları, âdeta ortak bir strateji doğrultusunda benzer adımlar atmıştır. Dönemin yazılarında babaların da çocuk terbiyesiyle yakından ilgilenmesi gerektiği de önem atfedilen hususlardan olmuştur. Maarif, çocukları geleceğin yetişkinleri olarak hazırlayacak müfredat programları uygularken matbuat ise ebeveynlerin çocuklarının dünyasını tanımalarına yardımcı olacak yazılar yayımlamış ve onlara pedagojik tavsiyelerde bulunmuştur.

Çocuğun dünyasına inildikçe dönemin öne çıkmaya başlayan pedagoji biliminin sağlamış olduğu imkânlar matbuatta önemli yer tutmuştur. Ayrıca, pedagoji alanında öncü isimlerin eserleri dönemin matbuatında çevrilerek Osmanlı kamuoyuna sunulmuştur. Bu süreçte atılan adımların toplumsal kabulü için geleneksel referansları olan kavramlar özellikle tercih edilmiştir. Böylelikle terbiye kavramı, çocuğun gelişimine uygun metotlarla yetiştirilmesi bağlamında içerik kazanmıştır. Pedagojinin kazanmış olduğu ağırlık erken Cumhuriyet Dönemi'nde de varlığını sürdürmüştür.

EXTENDED ABSTRACT

1. INTRODUCTION

The family is one of the most important social units in society. There are many reasons why family is important for society. Family provides the values that enable individuals to establish relationships with each other, and to maintain continuity between generations and trust within society. The continuity of traditions and customs is important for societies. Social ties are necessary for the continuity of societies, as well as for individuals to feel a sense of belonging. The family is one of the social structures where individuals receive their first education.

Before the nineteenth century, the family occupied a special position in a child's relationship with society. From birth, household discourse practices concerning sexuality and healthy pregnancy were passed down. After the mother's pregnancy, the social networks continued to provide guidance on what to do when the child was born. While this process took place within social networks, it was also a subject covered in books on morals and customs.

Before the Ottoman Empire, books on ethics were among the works that dealt with the social life of Islamic societies from a theological perspective. These books covered a variety of topics ranging from the public sphere and social life to family life and personal preferences. All of these titles are written in the context of morality. Family life was one of the areas covered by morality. One of the sub-headings was the duties of the mother and father towards the child. The family's role was to organise the child's relationship with society. 'Upbringing' was one of the key concepts of child rearing. This is because upbringing covers both the physical and moral development of the child. Child upbringing was considered one of the main duties of parents.

During the reign of Mahmut II in the nineteenth century, primary school became compulsory and literacy became widespread. The emergence of the printing press also led to discussions about child education practices. The issue of upbringing became associated with the idea that mothers needed to be educated. The upbringing of a child came to mean preparing them for future social life. In order for society to have a good future, the importance of paying utmost attention to the upbringing of children was emphasised. Child upbringing shifted from being a family matter to the sphere of the school. This encompassed the period from pregnancy to the school years. As school became part of children's lives, education became more institutionalised.

As the school became a widely recognised institution in society, the education of children began to fall within its remit. Alongside the school becoming a child-rearing institution, it was also expected that families would collaborate with the school. Rather than socialising children in line with existing values, it was demanded that parents immerse themselves in their children's world. The child's biological and psychological development has been accepted as part of child development. The stages of a child's development have been covered in the press to inform readers. However, it was deemed necessary for mothers to be educated in order to monitor a child's development. The inability of uneducated mothers to provide good discipline for their children was frequently emphasised. Uneducated mothers were considered a problem for society and their children. The theme of the responsibility of mothers for ongoing societal issues has been explored. It

has been stated that any deviation in a child's character is due to the family, and particularly the uneducated mother.

The issue of raising children, or upbringing, is associated with ignorance. In order to have a peaceful society, it was suggested that children should be raised using pedagogical methods, which are considered a science, rather than traditional methods. It is said that children raised with these methods will develop good character.

2. METHOD

This study aims to observe the change in educational logic during the transition from the Late Ottoman Period to Early Republican Turkey. To this end, articles, essays and news items related to education were scanned from the period's written press and books. After the articles were scanned, they were classified according to the similarities and differences between discipline and pedagogy. In this way, the transition from disciplinary methods, which were predominantly traditional educational methods, to pedagogical educational methods, which were scientifically accepted, was traced. The method followed in the follow-up of the articles is to be able to follow the course of the transformation of the social mindset. The analysis examined how education was perceived and interpreted in the press of the period. Alongside this, evaluations of pedagogy's definition of the child as a unique being and the appropriateness of education accordingly were analysed. Finally, the benefits of the transition to pedagogy for children and society were discussed.

3. FINDING, DISCUSSIONS, RESULTS

The topic of child-rearing in Ottoman society underwent radical change in the nineteenth century. Prior to this, family matters were covered in books on ethics. In these books, child-rearing was discussed in the context of discipline. The subject of child-rearing in these books was mostly based on traditional ideas. Child-rearing was based on the idea of bringing children into line with societal morals. A child was considered well-behaved if they adhered to societal morals.

From the nineteenth century onwards, child rearing became the responsibility of schools. In this regard, the press emphasised the idea that educating children was key to the future of society. This is because the nineteenth century was a period of reforms aimed at transforming society and its institutions. The press argued that child-rearing should no longer be based on tradition, but rather on scientific pedagogical methods.

Kaynakça /Reference

- Ahmet Cevdet Paşa. (1892), *Tarih –i cevdet* 12. Dersaadet Matbaası.
- Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Çocuk melakat –ı uzviye ve ruhiyesi*. Dergah Yayınları. (Eserin orijinali 1900 yılında basılmıştır.
- Antel, S.C. (1940). Tanzimat maarifi. *Tanzimat I.* (ss. 441 -461). Maarif Vekaleti.
- Araz, Y. (2017). *Osmanlı toplumunda çocuk olmak*. (2. basım). Kitap Yayınevi.
- Aytaç, A.M. (2015), *Ailenin serencamı* (3. baskı). Dipnot Yayınları.
- Badinter, E. (1992). *Annelik sevgisi*. (Çev. Çelik, K). Afa Yayınları. (Orijinal çalışma 1982 yılında yayınlandı.)
- Bayly, C.A. (2018). *Modern dünyanın doğuşu*. (Çev. Şellaki, M.N, 2. baskı). Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışma 2014 yılında yayınlandı.)
- Berkes, N. (2017) *Türkiye’de çağdaşlaşma* (24. baskı). (Çev. Kuyaş, A.). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal çalışma 1964 yılında yayınlandı.)
- De Tocqueville, A. (2021). *Eski rejim ve devrim*, (Çev. Ilgaz, A.). İmge Kitabevi Yayınları. (Orijinal çalışma 1856 yılında yayınlandı.)
- Dreyfus, F. (2007). *Bürokrasinin İcadı*. (Çev. Ergüden, I.). İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma 2000 yılında yayınlandı.)
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. (2001). *Marifetname*. (Çev. Meyan, A.F.) Bedir Yayınevi.
- Evered, E. Ö. (2020) *Empire and education under the ottomans*. I.B. Tauris.
- Gelis, J. (2022). Çocuğun bireyselleşmesi. Ed. Aries, P. (Çev.: Çetinkasap, D). *Özel hayatın tarihi* 3. (ss. 334 - 351). Alfa Yayınları.
- Halide Salih. (1909). Terbiye –i etfal. *Mehasin* 7, 479 -480.
- Heywood, C. (2003). *Baba bana top at!*. (2. baskı). (Çev. Hoşsucu, E.). Kitap Yayınevi. (Çalışmanın orijinali 2001 yılında yayınlandı.)
- Hippler, T. (2017). Fransız ordusu, 1789: gönüllüler, zorla alıkonulanlar ve zorunlu askerlik. Ed.: Zürcher, E.J., *Askerlik işi*. (ss. 403 -429). (Çev.: Şendil, D.). İletişim Yayınları.
- Hipaux, E. (1870). Makale –i Ula. *Terakki –i Muhadderat* 40, 1-3.
- Hobsbawm, E. (2019). *Devrim çağı 1789 -1848* (9. baskı), (Çev. B. S. Şenel) Dost Kitabevi Yayınları. (Orijinal çalışma 1975 yılında yayınlandı.)
- Hobsbawm, E. (2019). *Sermaye çağı 1848 -1875*. (Çev.: Şener, M.Ş.). Ankara: Dost Yayınları. (Orijinal çalışma 1987 yılında yayınlandı.)
- İsimsiz, (1868). Çocuk Bakmak. *Terakki –i Muhadderat* 1, 7 -8.
- İsimsiz, (1868). Terbiye. *Terakki –i Muhadderat* 26, 3-5.
- İsimsiz. (1286). Terbiye *Takvim –i Vekayi* 1108, 1-2.
- İsimsiz. (1869). *Maaarif –i umumiyye nizamnamesidir* (1869). Matbaayı Âmire.
- Kemal, N. (1862). Terbiye –i Nisvan Hakkında Bir Layihadır. *Tasvir –i Efkar* 557, 1-2.
- Kemal, N. (1872). Maarif. *İbret* 16, 1 -3.
- Kınalızâde Ali Çelebi. (2022), *Ahlâk –ı alâ’î*. (Haz.: Koç, M.). Klasik Yayınları.
- Le Goff, J. (2017). *Ortaçağ uygarlığı*, (Çev.: Güven, U; Güven, H.). Doğu Batı Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1988 yılında yayınlandı.)
- Locke, J. (2004). *Eğitim üzerine*. (Çev. Uğur, A). Yeryüzü Yayınevi. (Çalışmanın orijinali 1693’te yayınlandı.)
- Miller, T. (2005). *Annelik duygusu*. (Çev. Tunçer, G.). İletişim Yayınları. (Çalışmanın orijinali 2005 yılında yayınlandı.)
- Onur, B. (2007). *Çocuk, tarih ve toplum*. İmge Kitabevi.
- Osterhammel, J. (2022). *Dönüşen dünya*. (Çev. Tüzel, M.). İş Bankası Kültür Yayınları. (Çalışmanın orijinali 2015 yılında yayınlandı.)

- Reinkowski, M. (2017). *Düzenin şeyleri, tanzimat'ın kelimeleri*. (Çev. Dikmen, Ç.C.).Yapı Kredi Yayınları. (Çalışmanın orijinali 2005 yılında yayınlandı.)
- Rousseau, J.J. (2019). *Emile ya da eğitim üzerine*. (Çev. Yerguz, İ). Alfa Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1693'te yayınlandı.)
- Somel, S.A. (2015). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi,(1839 -1908)* (2. baskı). İletişim Yayınları.
- Stearns, P. N. (2018). *Çocukluğun tarihi*. (Çev. Dikmen, H., Uçar, B.). Dedalus Kitap. (Çalışmanın orijinali 2006 yılında yayınlandı.)
- Tevfik. (1873). Mektepsizlikten Görülen Bela ve Mekteplerin Vücûb -ı Islahı. *İbret* 15, 1 -3.
- Üstel, F. (2019). *Makbul Vatandaşın Peşinde* (8. baskı). İletişim Yayınları.
- Weber, E. (2017). *Köylülerden fransızlara*. (Çev. Sümer, Ç.). Heretik Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1976 yılında yayınlandı.)
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

ARAŞTIRMANIN ETİK İZNİ

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması gerektiği belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Araştırma doküman inceleme çalışması olduğu için Etik Kurul İzni alınmasını gerektiren çalışmalar gurubunda yer almamaktadır.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Çalışma tek yazarlı olduğundan yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı ve çıkar çatışması bulunmamaktadır. Araştırmacılar arasında herhangi bir çıkar çatışması yoktur.